

HURÛFÂT KAYITLARINA GÖRE TURGUTLU KASABASINDAKİ DİNİ-SOSYAL YAPILAR İLE GÖREVLİLERİ (1690-1835)

Ertan GÖKMEN*

Özet

Çalışmamıza konu olan Turgutlu XVI. Yüzyılda Manisa kazasının Yengi nahiyesine bağlı bir köydür. Bu yüzyılda beş mahallesi bulunan bu köyde 1610 yılından itibaren Pazar kurulmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren kasaba olarak anılmaya başlanan Turgutlu Yengi nahiyesinin adını almıştır. Halk arasında Turgutlu kelimesi yerine daha çok kasaba tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Turgutlu kasaba olduktan sonra hızla büyümüş, XVI. Yüzyıldaki beş mahallesine XVIII. Yüzyılda üç mahalle daha ilave olmuştur. Kazanın XVI. ve XIX. Yüzyıllardaki sosyal ve ekonomik durumunu ele alan bazı çalışmalar bulunmakla birlikte, XVIII. yüzyıldaki durumu ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Hurûfât defterlerini kullanarak yaptığımız bu çalışma ile Turgutlu Kasabası'nın 1691-1835 yılları arasındaki sosyal ve ekonomik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullandığımız defterlerdeki bilgiler ile belirtilen tarihlerde kasabanın mahalleleri ve köyleri, buralarda bulunan cami, mescit, çeşme, kuyu ve mektep gibi dini ve sosyal yapılar ortaya konmuştur. Kasabada bulunan bu kurumlarda ne tür görevlilerin bulunduğu ve bu görevlere nasıl atama yapıldığı konusunda da bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelime: Hurûfat Defteri, Manisa, Turgutlu, Kasaba, Cami, Mescit, Mektep.

RELIGIOUS-SOCIAL STRUCTURES AND THEIR OFFICIALS IN TURGUTLU ACCORDING TO HURÛFÂT RECORDS (1690-1835)

Abstract

Turgutlu, the topic of our study, was a village in Yengi subdistrict of Manisa in the XVIth Century. A Bazaar has been established in Turgutlu which has got five quarters since 1610. Turgutlu has been called a town since that date and it has become the centre of Yengi subdistrict. The term of Kasaba has begun to be used more widely instead of Turgutlu among the people since that time. Turgutlu after being a town grew rapidly, three quarters have been added in XVIIIth century in addition to its five quarters in XVIth century. Although there are some studies examining the social and economic structure of the town in XVIth and XIXth century, any study related with its position in

* Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (ertan.gokmen@cbu.edu.tr)

XVIIIth century hasn't been conducted so far. In this article, it is intended to reveal the social and economic situation of the Town between the years 1690-1835 by using hurûfât records. The quarters and villages, social and religious structures such as the mosque, fountains, wells, schools, madrasahs of Turgutlu have been identified by using the information in hurûfât records. The information about what kind of officials were employed in these institutions and how they were appointed to these tasks has also been specified in this study.

Key Words: *Hurûfât Recod, Magnesia, Turgutlu, Town, Mosque, Smal Mosque, School.*

Giriş

1575 tarihinde Manisa kazasına bağlı Yengi nahiyesinin bir köyü olan Turgutlu'da beş mahalle bulunmakta idi. Turgutlu bu haliyle bir köyden daha büyük bir yerleşim yeri durumunda idi. Köyden büyük olan bu yerde 1610 yılında Pazar kurulmaya başlanmış ve Turgutlu kasaba olarak anılmaya başlanmıştır.¹ Turgutlu bu tarihten sonra Yengi nahiyesinin merkezi haline gelmiştir. İzmir'e ve Manisa'ya yakın olması yanında valide sultan hasları içinde ve verimli Gediz Ovası içinde bulunması Turgutlu Kasabası'nın hızla gelişmesine neden olmuştur. Bu gelişmenin sonucu olarak Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi XVII. Yüzyılın ikinci yarısında hayli gelişmiş bir kasaba haline gelmiş, kasabada yeni mahalleler yanında yeni dini ve ticari yapılar kurulmuştur. Turgutlu Kasabası'nın XVI. ve XVII. Yüzyılları yanında XIX. Yüzyıldaki durumu bazı çalışmalarda ele alınmışsa da XVIII. ve XIX. Yüzyılın ilk yarısı hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Hurûfât defterlerine dayalı olarak yapmış olduğumuz bu çalışma ile de kazanın (1690-1835) yılları arasındaki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamıza kaynaklık eden Hurûfât defterleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmakta olup bu defterlerde vakıf olarak kurulan hayrat eserlerine yapılan görevli atamaları yanında şehir kethüdası, mahkeme kâtibî, esnaf kethüdası gibi vakıfla ilgisi olmayan görevlilerin atamaları da bulunmaktadır. Bu defterlerle ilgili ilk çalışma Tuncer Baykara tarafından yapılmıştır. Baykara bu defterlerden 1142 numaralı olanını aynen yayınlamış ve Anadolu'daki kazalarda bulunan ve beratla görev yapan görevlileri ortaya koymuştur.² Mustafa Alkan da bu defterlere dayalı olarak Adana'ya ait hurûfât kayıtlarını incelemiştir. Alkan bu defterlerin Vakıflar Arşivi'nde atık ve cedîd olmak üzere iki seri halinde

¹ Tuncer Baykara, "Kasaba" Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul, 2001, s. 525-526

² Tuncer Baykara, Osmanlı Taşra Teşkilatında 18. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu), VGM Yayını, Ankara, 1990.

bulunduğunu, atık kayıtların 1675-1691, cedîd kayıtların ise 1690-1840 yılları arasını kapsadığını, bunlar dışında 1590 tarihli İstanbul Rumeli Elif ve 1586 tarihli İstanbul ve Rumeli Mahlût Hurûfât olmak üzere iki defterin daha bulunduğunu belirtmektedir.³ Defterlerin ihtiva ettiği bilgilerin şehir tarihi araştırmaları için önemi yapılan bir çalışma ile ortaya konmuş, bu çalışmada defterlerin içerdiği bilgiler değişik açılardan ele alınmış ve bu hususta yapılan çalışmaların neler olduğu belirtilmiştir.⁴ Hurûfât defterleri harf esasına göre düzenlenmiş, kazanın adı hangi harf ile başlıyorsa adı o deftere yazılmış ve ilgili kayıtlar da kazanın adının altına yıl ve ay belirtilmek suretiyle yazılmıştır. Baykara Anadolu'da elif dışındaki harflerle başlayan kazaların sayısını 296 olarak vermiştir.⁵ Defterlerdeki kayıtlar bazen bir bazen de beş altı satır olabilmektedir. Çok az da olsa yarım sayfayı tutan bazı kayıtların bulunduğu görülmektedir. Kazaskerlik dairesi tarafından tutulan bu defterlere Anadolu ve Rumeli kazaskeri tarafından yapılacak atamalara esas olacak kayıtların özetleri yazılmakta ve bunlar daha sonra yapılacak atamalar için kaynaklık teşkil etmekteydi. Bu defterlerde bir yerleşim yerinde bulunan dini ve sosyal alanda hizmet veren vakıf eserlerine yapılan imam, müezzin, hatip, kayyım, müvevelli, vâiz, şeyh, kandilci, cüzhan, aşırhan, mevlidhan gibi görevlilerin atamalarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlar sayesinde bir yerleşim yerindeki nahiye, köy ve mahallelerin neler olduğu, hangi vakıf eserin nerede kimin tarafından inşa edildiği, vakıf olarak kurulan yapının geçirdiği tamiratlar ve yapılan ilavelerin neler olduğu, görevlilerin hangi sebeple atandığı veya görevden alındığı ve kimin yerine kimin hangi kişinin atamasının yapıldığı öğrenilebilmektedir.

İncelediğimiz dönemde Turgutlu kasabası bir kaza olmadığı için hurûfât kayıtları Manisa hurûfâtları içerisine yazılmıştır. Manisa hurûfâtları içerisinde Turgutlu ile ilgili kayıtlar "*Manisa'da Turgutlu kasabasında..*", "*Turgutlu nâhiyesinde...*", "*Manisa'da kasaba-i Turgutlu'da...*" diye başlamakta ve önce vakıf eserin bulunduğu mahalle veya köy adı zikredilmekte, sonrasında bu eseri kimin yaptırdığı, kimin hangi görevi ne kadar ücretle yaptığı, neden görevi bıraktığı veya görevin neden mahlul olduğu belirtilmekte ve yeni görevlinin adı, bu görevi inha eden kadı veya naibin adı zikredildikten sonra görevin yeni kişiye tevcih edildiği belirtilmektedir. Turgutlu'daki vakıf hayır yapılarındaki görevliler ile

³ Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006, 4. Cilt, 1. Kısım Osmanlı Tarihi-A, TTK, Ankara, 2010, s. 826.

⁴ Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir tarihi Araştırmalarındaki Yeri" History Studies, C. 5, S. 1, Ocak 2013, s. 39-63.

⁵ Baykara, Osmanlı Taşra..., s. 6.

kazadaki esnaf temsilcilerinin atamalarına dair kayıtlar 23 farklı hurûfât defterinde yer almaktadır. Bu defterlerin Turgutlu ile ilgili ihtiva ettiği kayıtlar 1691-1835 tarihleri arasında kapsamaktadır.⁶ Bu defterlerdeki kayıtlarda Turgutlu kasabasının mahalle ve köyleri, buralarda bulunan cami, mescit, su yapıları, mektep ve medreseler ile ticari yapılar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu konularda defterlerin ihtiva ettiği bilgiler aşağıdaki ana ve alt başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Defterlerde yer alan bilgileri değerlendirmeden önce karşımızda nasıl bir yerleşim yeri bulunmaktadır, tarihi süreç içerisinde nasıl bir gelişme göstermiştir bu hususta bilgi vermek faydalı olacaktır.

A-Osmanlı Döneminde Turgutlu Kasabasının İdari, Sosyal ve Demografik Durumu

Hurufât defterlerine dayalı olarak 1691-1835 yılları arasında Turgutlu kasabası hakkında verecek olduğumuz bilgilerin daha anlamlı olabilmesi için Turgutlu'nun Osmanlıların eline geçmesinden sonraki geçirdiği gelişim hakkında bazı hususların bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kazanın bir köyden kasabaya dönüşmesi, fiziksel ve demografik gelişimi Feridun Emecen'in yaptığı bazı çalışmalarda ele alınmıştır. Yazar, Turgutlu'nun adını büyük ihtimal Turudlu adlı bir yörük cemaatinden aldığını ifade etmektedir. Turudlu 1531 ve 1575'te Saruhan sancağının Yengi nahiyesine bağlı 34 köyden biri durumundadır. Köyde 1531'de 117 hane, 57 mücerred, bir âmâ ve bir ehl-i berat nüfusa ilave olarak 100 hane ve 14 mücerred mukataa yörükleri ikâmet ediyordu. 1575 tarihinde Turudlu'nun hayli gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu tarihte Turudlu'da Câmî Mahallesi, Orta Mahalle, Sinan Mahallesi, Veled-i Menteş Mahallesi ve Yeni Mescid mahalleleri olmak üzere beş mahalle oluşmuştur. Bu mahallelerde toplam 273 hane, 186 mücerred, bir imâm, bir pîr ve üç muhassıl yanında köy civarında 75 hane, 28 mücerred mukataa, bir hane ve 2 mücerred ellici yörüğü yaşıyordu. 1575 yılında köyde bir câmî, dört mescit, bir hamam, bir muallimhâne, Papaz-Obası ve Menteş Baba isminde iki tane de zâviye bulunmakta idi. Köyde Sinan Çavuş'un inşa ettirdiği bir câmî vardı. Bu câmî aynı zamanda bulunduğu mahalleye de adını vermiştir.

⁶ Bu defterlerin numaraları ve kapsadığı tarih aralıkları şu şekildedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurûfât Defteri No: 1153 (1692-1704); 1140 (1696-1699); 1157 (1701-1723); 1119 (1723-1725); 1128 (1726-1728); 1191 (1725-1728); 1139 (1728-1730); 1145 (1728-1741); 1148 (1743-1747); 1135 (1754-1759); 1156 (1762-1768); 1146 (1768-1770); 1150 (1772-1775); 1154 (1774-1787); 1151 (1775-1784); 1155 (1785-1788); 558 (1789-1795); 1149 (1771-1772); 562 (1795-1803); 561 (1802-1808); 560 (1808-1812); 569 (1810-1822); 559 (1829-1835); 1142 (1705-1802).

Sinan Çavuş mahallesinde câmi dışında bir de mescit bulunuyordu. Köyde bunlar dışında Orta, Menteşoğlu ve Yeni Mescit mahallelerinde birer mescit mevcuttu.⁷

Turgutlu XVII. Yüzyıl başlarına kadar resmi kayıtlarda köy olarak zikredilmiştir. Ahalisi çiftçilikle uğraşan Turgutlu bu yıllarda civarında bulunan Kasımlı, Kör ve Yaya köyleri ile birlikte bir has ünitesi oluşturmuştur. III. Mehmet döneminde Valide Sultan haslarına dâhil edilmiştir. Celali isyanları dönemindeki isyanlar sırasında köyün çevresi sur ile çevrilmiştir. 1610 yılında Turgutlu'da Pazar kurulması köyün gelişinde önemli bir rol oynamış, bulunduğu konumun ticaret yolları üzerinde bulunması ve İzmir'e yakın olması bir zaman sonra onun kasaba olarak anılmaya başlamasına neden olmuştur. Bu gelişme sonucunda Turgutlu Yeni nahiyesinin yerini almıştır.⁸ Kâtip Çelebi 1654 tarihinde Turgutlu'yu Manisa'nın baş nahiyesi olarak zikretmiş ve bu nahiyenin doğu tarafında dağ dibinde Palamut ve Akhisar'ın bulunduğunu belirtmiştir.⁹ 1660 tarihli mevkûfat defterinde Turgutlu artık nahiye olarak zikredilmektedir. Bu tarihte Turgutlu'da 1175 hane bulunmakta idi. Yine aynı deftere göre Turgutlu'daki mahalle sayısı sekize yükselmiştir. Yukarıda belirttiğimiz beş mahalleye Çömlekçi, Zeytincik ve Câmi-i Cedîd isminde üç mahalle daha ilave olmuştur.¹⁰

Turgutlu kasabasının XVII. Yüzyıl ikinci yarısındaki durumu ile ilgili Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde hayli bilgi vermektedir. Seyyahın verdiği bilgilere göre, bu yüzyılda kasaba Valide Sultan haslarındandır. Turgutlu nahiyesinin 160 parça köyü olduğu, müftüsü, nakibi, kethüdayeri ve serdarının bulunduğu, tüccarının, ayanının ve asker taifesinin çok olduğu, şehir halkının anadan doğma çocuklarının yeniçeri olduğu seyahatnamede zikredilmektedir.¹¹ Hurûfât defterlerinde Kasaba'da Zeytincik mahallesinde İskenderi Yeniçeri Mescidi/Câmi isminde bir ibadethanenin de bulunması buna işaret olmalıdır. Evliya Çelebi, şehrin eskiden mamur olmadığını, valide sultanlara has olması ve tekaliften muaf tutulması sebebiyle yeni inşa olmuş bir şehir haline geldiğini, halen yeni imaretler inşa edildiğini, 1500 kiremitli ve duvarları kerpiçli evlerden ibaret olduğunu, 21 mihrap ve beş Cuma kılınır câmi

⁷ Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kasası, TTK, Ankara, 1989, s. 211-212.

⁸ Emecen, s. 213; Feridun M. Emecen, "Bir Osmanlı Kasabasının Kuruluşu ve Yükselişi Turgutlu (1500-1700)", Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bidiriler), Haz. Nâmık Açıkgöz, Turgutlu 4-5 Eylül 1996, Turgutlu, 1997, s. 58-59.

⁹ Kâtip Çelebi, Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi, Tıpkıbasım Cilt II, Haz. Fikret Sarıcaoğlu, TTK, Ankara, 2009, s. 634.

¹⁰ Emecen, s. 213; Feridun M. Emecen, "Bir Osmanlı...", s. 58-59.

¹¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2 Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Çağlı-Robert Dankof, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9/37.

bulduğunu, bunlardan Çarşı içinde olup kârgir kubbeli, minareli ve kiremit örtülü câmîyi 1065 tarihinde Manisalı Piyâleoğlu Mustafa Efendi'nin yaptırdığını, bunun dışında kârgir câmî bulunmadığını, üç hamam, on bir han bulunduğunu bunların en büyük, kiremitli ve kerpiç duvarlı olanlarının *Semerciler Hânı*, Pazar yerinde *Voyvoda Hanı* ve *Yeniçeri Hanı* olduğunu, Pazar yerinde yirmi taş sütun üzerinde, kiremit örtülü ve altında beş bin kişi toplanacak kadar büyüklükte *Tahıl Pazarı* bulunduğunu, civarda bunun gibi büyük bir lonca görmediğini, yedi kahvehanesinin, 300 dükkanının bulunduğunu, şehre dört bir tarafından bakıldığında çınar, kavak ve söğüt ağaçlarından şehrin görünmediğini, şehrin üzümünün, kavununun, karpuzunun ve Durkut atının meşhur olduğunu belirtmektedir.¹²

Turgutlu kasabası XVIII. yüzyılda voyvodalar tarafından idare edilmiştir. Nahiyeyi idare eden voyvodalardan Es-Seyyid Elhâc İbrahim Ağa'nın 1808 tarihli terekesindeki bazı bilgiler kazadaki mahalleler ve ticari yapılar hakkında bilgi vermektedir. Zikredilen tarihte voyvodanın muhallefatında Turgutlu kasabasında Câmî-i Cedîd, Çömlekçi, Menteş Baba, Orta, Yenice ve Zeytincik mahallelerinin adına tesadüf edilmektedir. Bu mahalleler yanında Kestane Pazarı, Yeni Çarşı ve yedi adet penbeci hanı bulunduğu tereke kaydından anlaşılmaktadır.¹³

Hurûfât kayıtlarında Turgutlu XVIII. Yüzyılda ve XIX. Yüzyılın ilk yarısındaki "*Manisa'da kasaba-i Turgutlu...*", "*Turgutlu nahiyesi...*" ve "*Kasaba-i Turgutlu...*" şeklinde zikredilmiştir. Kasabanın bu dönemde Câmî-i Atîk, Câmî-i Cedîd, Câmî-i Kebîr, Çömlekçi, Menteş Baba, Orta, Sinancık, Yenice ve Zeytincik isimlerini taşıyan sekiz mahallesi bulunmaktadır. Belirtilen bu mahallelerde hayli vakıf eserlerin kurulduğu hurûfât kayıtlarından anlaşılmakta olup bunlarla ilgili bilgiler aşağıdaki başlıklarda etraflıca verilecektir.

Turgutlu'nun XIX. Yüzyıldaki sosyal ve ekonomik ve demografik durumunu ortaya koyacak bazı çalışmalar yapılmıştır. Saruhan Sancağının Tanzimat öncesi ve sonrası nüfusuna dair yapılan bir çalışmaya göre, Turgutlu 1835 tarihinde Manisa Merkez kazasının Emlak, Belen, Yuntdağı ve Palamut yanında zikredilen beş

¹² Evliya Çelebi, s. 9/37; Seyahatnamedeki bilgilerin değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Mehmet Şeker, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Turgutlu ve Sosyal Hayatı" Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bidiriler), Haz. Nâmık Açıkgöz, Turgutlu 4-5 Eylül 1996, Turgutlu, 1997, s. 60-70.

¹³ Cahit Telci, "Turgutlu Voyvodası Es-Seyid Elhac İbrahim Ağa'nın 1808 Yılında Zapt Edilen Muhallefatı" Manisa Araştırmaları 2, Yay. Haz. Nejdet Bilgi-Emrehan Küey, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa 2002, s. 64-70, 47, 64.

nahiyeden biridir. 1842 yılında Turgutlu Manisa kazasına bağlı nahiyeler arasında görülmemekte, kasaba-i Turgutlu olarak ayrı bir kaza olarak zikredilmektedir. 1842 yılında Turgutlu Kasabası'nda 892'si gayrimüslim, 3177'si Müslim olmak üzere 4069 kişi yaşamaktadır.¹⁴ 1835 tarihli nüfus defterinde Turgutlu nahiyesinde Zeytincik, Menteş Baba, Orta, Câmi-i Cedîd, Yenice ve Çömlekçi olmak üzere altı mahalle adı zikredilmiştir. Bu tarihte nahiyenin Ermenas isminde bir köyü bulunmaktadır. Aynı tarihte nahiyeye merkezinde ticari mekan olarak 20 han zikredilmiştir.¹⁵

Temettuât defterlerine dayalı olarak yapılan bir çalışmada 1844 yılında Turgutlu'nun Cami-i Cedîd, Çömlekçi, Hacı Sinan, Menteş Baba, Orta ve Yenice olmak üzere altı mahallesinde 1215 hanede tahmini olarak 6075 kişi yaşadığı belirtilmektedir.¹⁶ Yapılan bir başka çalışmada yukarıda zikredilen mahallelere 513 haneli Zeytincik Mahallesi de ilave edilmiştir. Çağlar gayrimüslimleri de dâhil ederek Turgutlu'nun nüfusunu 9.885 kişi olarak hesaplamıştır.¹⁷

1864 tarihinde Osmanlı idare teşkilatında yapılan yenilikle birlikte Turgutlu Saruhan sancağının bir kazası haline gelmiştir. Turgutlu'ya 1866 yılında demiryolu ulaşmış ve kaza 1872 yılında da belediye idaresine kavuşmuştur. Turgutlu 1919 yılında Yunan işgaline uğramış ve 1922 yılında yaşadığı büyük yangınla büyük bir kısmı yanmıştır.¹⁸ Bu yangın sebebiyle yeniden imar edilen Turgutlu'da günümüzdeki mahallelerin hiçbiri Osmanlı dönemindeki adları taşımamaktadır. Turgutlu'nun Osmanlı döneminde geçirdiği tarihi değişim hakkında verdiğimiz bu kısa malumattan sonra şimdi de kasabada bulunan dini ve sosyal yapıların neler olduğu tematik ve mahalle esaslı olarak aşağıdaki başlıklarda ele alınacaktır.

B-Kasaba Merkezinde Bulunan Cami ve Mescitler

1-Câmi-i Atik Mahallesi

¹⁴ Nejdet Bilgi, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında Saruhan Sancağı'nda Nüfus" Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999, s. 253-254.

¹⁵ Bu hanlar şunlardır: Han-ı Kebîr, Han-ı Elhâc Mehmed Ağa, Han-ı Ağaoğlu, Han-ı Mahkeme, Han-ı Kabasakal, Han-ı Çıra Pazarı, Han-ı İki Kapulu, Han-ı Çınarlı, Han-ı Elhâc Abbas, Han-ı Boyacıoğlu, Han-ı Halil Çelebi, Han-ı Çorbacı, Han-ı Hacıoğlu Hacı Mehmed Ağa, Han-ı Çavuş, Han-ı Elhâc Osman Ağa, Han-ı Çakıroğlu, Han-ı Elhâc Hüseyin Ağa, Han-ı Seyfizade, Han-ı Elhâc Polad Ağa ve Han-ı Arif Ağa. Bilgi, s. 261.

¹⁶ Saadet Tekin, "Temettuât Defterlerine Göre Turgutlu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)", Tarih Okulu, Ocak-Nisan 2012, S. XII, s. 197-198.

¹⁷ İlker Mümin Çağlar, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Turgutlu (1839-1908), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı, Manisa, 2014, s. 69. (Basılmamış Doktora Tezi)

¹⁸ Salih Özbaran, Küllerinden Doğan "Kasaba" Turgutlu, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013, s. 40.

a-Câmi-i Atık Mahallesi Hacı Eynel Câmii: Turgutlu Kasabası'nın Câmi-i Atık mahallesinde bulunan bu câmi ile ilgili 1701-1814 tarihleri arasında câmide görevli kişilerin atamaları ile ilgili 23 kayıt bulunmaktadır.¹⁹ Bu görevliler arasında ferrâş, nâzır, Muhammediyehân, vâiz ve nâsih, minare kandilcisi, müezzin, kayyım ve müteveli bulunmaktadır. 1720 tarihinde câmide günlük üç akçe ücretle Muhammediye okuyan Ahmed kendi rızası ile görevini kardeşi Ömer'e bırakmıştır.²⁰ Bu câminin yanında bir karlık vakfının mütevelliliğini yapan Seyyid Hacı Ahmed Halife'ye 1755 tarihinde câmi vakfi mütevelliliği verilmiştir.²¹

b-Câmi-i Atık Mahallesi Kerembeğzâde Mescidi: Hurûfât defterlerinde mescide müezzin ataması ile ilgili 1707 tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Müezzin Abdülkerim'in vefatı ile yerine günlük bir akçe ücret ile Abdurrahman isimli kişi nâib arzı ile müezzin olarak atanmıştır.²²

c-Câmi-i Atık Mahallesi Elhâc Ömer Mescidi: Mescitte İmâm olan Seyyid Süleyman oğul bırakmadan vefat ettiğinden 1759 tarihinde vazifesi Osman bin Ahmed'e verilmiştir. 1809 yılında onun da vefatıyla oğlu göreve talip olmamış ve yapılan imtihanında başarılı olan Seyyid Halil bin İsa iki akçe ile imâm tayin edilmiştir.²³

2-Câmi-i Cedîd Mahallesi

a-Câmi-i Cedîd Mahallesi Hacı İbrahim Câmii: Hurûfât kayıtlarında câminin adı Hacı İbrahim Câmii (1691), İbrahim Ağa Câmii (1696), İbrahim Beşe Câmii (1703), İbrâhimce Câmii (1770, 1776, 1785, 1788, 1808-181, 1829) gibi değişik adlarla zikredilmektedir.²⁴ Câmi vakfına bağlı olarak görev yapan kişilerin atama ve azilleri ile ilgili 1691-1834 tarihleri arasında 57 kayıt mevcuttur.²⁵ Câmide görevli kişiler arasında imâm, imâm-ı sâni, müezzin, hatip, şeyh, vâiz ve nâsih, kayyım, müteveli ve nâzır bulunmaktadır. 1740 tarihli kayda göre câmide görevli vâiz ve nâsih her Cuma, namazdan sonra günlük

¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurûfât Defteri No: 1153, s. 63, 64, 66; 1157, s. 6, 9, 11, 14; 1145, s. 47, 51; 1135, s. 32; 1156, s. 24, 26, 28; 558, s. 101, 103; 1149, s. 9; 560, s. 6, 7; 569, s. 13, 14.

²⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64, 1157, s. 47.

²¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 32.

²² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 8.

²³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 38; 560, s. 5.

²⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 62, 64; 1156, s. 23; 1140, s. 330; 559, s. 8.

²⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 62, 64, 65; 1140, s. 330, 331; 1157, s. 8, 16; 1119, s. 198; 1145, s. 52, 53; 1148, s. 45, 47, 49; 1135, s. 31, 40; 1156, s. 21, 22, 23; 1156, s. 25, 28; 1146, s. 16; 1154, s. 16; 1151, s. 7, 13, 14; 1155, s. 14; 558, s. 101; 1145, s. 56; 1149, s. 9, 10, 12; 562, s. 15; 561, s. 18, 19; 560, s. 4, 5, 7; 569, s. 12, 15; 559, s. 8, 10;

üç akçe ücretle vaaz yapmaktadır.²⁶ Câmide görevli müezzin Veli'nin 1703'te ve vâiz olan Hacı İbrahim'in cilâ-yı vatan (vatanı terk) etmeleriyle yerlerine başkaları görevlendirilmiştir.²⁷

b-Câmi-i Cedîd Mahallesi Beşir Efendi Câmi: Câmi ile ilgili ilk hurûfât kaydı 1703 tarihli olup burada câminin bânisinden merhum diye zikredilmektedir. Bu durum câminin bu tarihten daha önce yapıldığını göstermektedir. Câmiye yapılan atamalarla ilgili hurûfât defterlerindeki son kayıt 1831 tarihlidir. Defterlerde câmi görevlileri ile ilgili 36 kayıt bulunmaktadır.²⁸ Câmi vakfı görevlileri arasında imâm, imâm-ı sâni, nâzır, müezzin, müezzin-i sâni, hatip, mütevellî ve Cuma gününde vaaz yapan hasbî şeyh bulunmaktadır. 1720 tarihinde vakıf mütevellisi Mehmed pîr ve ihtiyar olduğu gerekçesi ile görevini Süleyman isimli birine bırakmıştır.²⁹ Caminin avlusuna bitişik olarak 1846 yılında Kolağasızâde Hacı Hüseyin Efendi isimli hayır sahibi bir kütüphane, bir şadırvan, iki oda ve caminin caddeye açılan kapısı karşısına bir çeşme inşa ettirmiştir.³⁰

c-Câmi-i Cedîd Mahallesi Hacı Himmet Mescidi: Hurûfat defterlerinde mescide dair kayıtlar 1707-1830 tarihleri arasında kapsamakta olup bunların sayısı 13'tür.³¹ Mescit görevlileri arasında imâm, müezzin ve kayyım bulunmaktadır. 1811-12 tarihlerinde mescide hasbî imâm-ı sâni ve kayyım-ı sâni atması yapılmıştır.³²

d-Câmi-i Cedîd Mahallesi Hâfız Şeyh Abdurrahman Mescidi: Hurûfat defterlerinde mescitle ilgili olarak 1707 ile 1818 tarihleri arasında 10 kayıt bulunmaktadır.³³ Mescide ait vakıfta müezzin, imâm ve cüzhân gibi görevliler bulunmaktadır. Mescitte cüz okunması için imtihanda başarılı olan İbrahim bin Hüseyin 1818 yılında cüzhân olarak atanmıştır.³⁴

e-Câmi-i Cedîd Mahallesi Fâtıma Hâtun Mescidi: Hurûfât defterlerinde mescide ait dokuz kayıt mevcut olup bunlar 1704-1813 tarihleri arasında mescide yapılan imâm ve müezzin atamaları ile

²⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 5-6.

²⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64; 1140, s. 331.

²⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 65; 1157, s. 10; 1191, s. 163; 1145, s. 5-6; 1148, s. 45, 46; 1135, s. 34; 1156, s. 26; 1146, s. 16; 1150, s. 19, 21; 1151, s. 9, 10; 562, s. 15, 16; 560, s. 5, 7; 569, s. 15, 16, 17; 559, s. 9.

²⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1191, s. 163.

³⁰ Mümin, s. 96; Ertan Gökmen, "Turgutlu Hüseyin Ağa Kütüphanesi", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 1, Mart 2011, s. 79-86.

³¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 63, 64; 1151, s. 9; 1155, s. 14; 562, s. 18; 561, s. 15; 560, s. 5, 6, 8; 569, s. 12, 13; 559, s. 9.

³² VGMA, Hurûfât Defteri, No:560, s. 8.

³³ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1157, s. 8; 1128, s. 125; 1145, s. 46; 558, s. 101; 559, s. 9; 1156, s. 22; 1154, s. 17; 1149, s. 10; 560, s. 5; 569, s. 16.

³⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No:569, s. 16.

ilgilidir.³⁵ Bu mescit 1705 tarihli bir kayıta Câmî-i Kebîr mahallesinde zikredilmiştir.³⁶ Bu kayıt dışında Câmî-i Kebîr mahallesinde başka bir yapının zikredilmemiş olması bu mahallenin Câmî-i Cedîd ile aynı mahalle olma ihtimalini akla getirmektedir.

f-Câmî-i Cedît/Mahalle-i Cedît'te Hacı Mahmûd Mescidi: Bu mescide ait 1692 tarihli bir adet kayıt mevcut olup bu da zikri geçen mescide imâm ataması ile ilgilidir.

g-Câmî-i Cedîd Mahallesinde Köse Oğlu Hacı Mustafa Hanı İçindeki Mescid: Hurûfât defterindeki 1808 tarihli kayıttan mescidi hanı yaptıran kişinin bina ettiği anlaşılmaktadır. Zikredilen tarihte mescidin imâmı olan Seyyid Hâfız Halil vefat etmiş ve yerine oğlu Seyyid Mehmed bin Seyyid Hâfız Halil atanmıştır.³⁷

3-Çömlekçi Mahallesi

a-Çömlekçi Mahallesi Hacı Seyyid Hüseyin Mescidi/Câmîi: Turgutlu nahiyesi Çömlekçi mahallesinde yer alan bu mescidin 1700 tarihinde câmî olduğu ve hatibe ihtiyaç olduğu belirtilerek Şeyh Veli'nin kadı arzı ile ataması yapılmıştır. Mescidin bânisinden merhum diye bahsedilmesi binanın 1700 tarihinden önce yapıldığını göstermektedir.³⁸ Mescit câmîye dönüşmekle birlikte bundan sonraki 1703, 1710, 1755, 1762, 1771, 1810, 1811 ve 1816 tarihlerinde zaman zaman Seyyid Hüseyin Mescidi diye zikredildiği görülmektedir.³⁹ Yapının mescit olarak zikredilen kayıtlarında "Seyyid" unvanının bulunması bunun câmiden ayrı bir ibadet yeri olabileceğini akla getirmektedir. Câmî olarak zikredilen kayıtlarda Hüseyin isminden önce "Hacı" unvanının bulunması ve bunun "Seyyid" ile birlikte zikredilmemesi de bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Hacı Hüseyin Câmîi'nde hatip, kayyım, imâm-ı evvel, imâm-ı sâni, şeyh, müezzin, Cuma müezzini, vâiz gibi cihetler için atamalar yapılmıştır.⁴⁰ Câmî ile ilgili hurûfât defterlerindeki son kayıt 1820 tarihlidir. 1781 yılında câmide iki akçe ile şeyh olan Hüseyin isimli kişi İzmir'de misafir olarak oturduğundan, şeyhlik vazifesini kasaba ahalisinden Hacı Ömer bin Ali'ye ferağ etmiştir.⁴¹

³⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65; 1145, s. 47; 1150, s. 21; 561, s. 16; 560, s. 8; 569, s. 13; 558, s. 101.

³⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1157, s. 6.

³⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 561, s. 17.

³⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63.

³⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 64; 1157, s. 9, 14; 1135, s. 32; 1156, s. 23; 560, s. 6, 8; 569, s. 15.

⁴⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1157, s. 4, 8, 9, 10; 1148, s. 47; 1135, s. 32; 1156, s. 24, 25, 27; 1151, s. 9, 10; 1155, s. 15; 1149, s. 10; 560, s. 4, 6; 569, s. 13, 14, 15, 16, 17; 1157, s. 18.

⁴¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 10.

Mescide 1903 yılında İsmail Efendi ibn-i İbrahim isminde birisi imam olarak tayin edilmiştir.⁴²

b-Çömlekçi Mahallesinde Zâtî Mehmed Ağa Câmii: Hurûfât kayıtlarında câmide görevli kişilerin atama, azil ve ferağları ile ilgili 1691-1831 tarihleri arasında 57 kayıt bulunmaktadır.⁴³ Câmi vakfı görevlileri arasında müteveli, nâzır, imâm, imâm-ı sâni, hatip, müezzin, Cuma vâizi ve nâsihi, kayyım, kayyım-ı sâni, kandilci, cüzhân, perşembe vâizi ve minâre çerağdarı bulunmaktadır. 1801 yılında câmide hasbî minare çerağdarı olan Mehmed'in çocuğu olmaması sebebiyle bu vazife Molla Mehmed bin Osman'a verilmiştir.⁴⁴ Yine 1770 yılında Mehmed isimli birisi leyâl-i Ramazan'da hasbî kandilci olarak atanmıştır.⁴⁵ Câmide hem Cuma hem de Perşembe günleri cemaate nasihat yapılmaktadır. Zira câmide Cuma günleri vaaz yapılması için 1730'da, 1735'te, 1757'de, 1766'da, 1780'de,⁴⁶ Perşembe günleri vaaz ve nasihat yapılması için de 1793'te ve 1818'de vâiz ve nâsih ataması yapılmıştır.⁴⁷ 1707 tarihli bir kayıta ücreti bir bâb kahvehâne ve bakkal dükkânı icâresinden karşılanmak üzere Ahmed isimli birisine âbkeşlik ve müezzinlik görevi verilmiştir.⁴⁸ 1858 yılında câminin imamlığına Hâfız Mehmed Efendi isminde birisi atanmıştır. Cami günümüzde halen varlığını korumaktadır.⁴⁹

c-Çömlekçi Mahallesi Hânımzâde/Alan Kuyu Câmii: Bu câmi hurûfât kayıtlarının büyük bir kısmında Hânımzâde Câmii olarak geçmektedir. Hânımzâde Câmii'nin Çömlekçi mahallesinde Alan Kuyu isimli bir mahalde bulunduğu 1732 ve 1739 tarihli kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁵⁰ Yine 1776 tarihli bir kayıta "*Alan Kuyu kurbünde Hatuniye Câmi*" diye zikredilen câminin de aynı yapı olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Câmi ile ilgili kayıtlara 1707 yılından başlayarak 1818 tarihine kadar rastlanmaktadır. Defterlerde câmiye ilişkin 41 kayıt bulunmaktadır. Câmi vakfı görevlileri arasında müteveli, nâzır, hatip, imâm, imâm-ı sâni, müezzin, müezzin-i sâni, kayyım, Cuma

⁴² Çağlar, s. 100.

⁴³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 62, 65; 1157, s. 11; 1119, s. 199; 1139, s. 166; 1145, s. 46, 50, 51, 52, 53, 54,56; 1148, s. 45, 46, 47; 1135, s. 31, 35, 39; 1156, s. 26, 27, 28; 1146, s. 16, 17; 1150, s. 19; 1151, s. 8, 10; 1155, s. 14; 558, s. 101, 102, 103; 1149, s. 9, 10; 562, s. 15; 569, s. 12, 14, 15, 16; 559, s. 8, 9.

⁴⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 562, s. 17.

⁴⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1146, s. 16.

⁴⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1139, s. 166; 1145, s. 51; 1135, s. 35; 1151, s. 10; 558, s. 102; 1149, s. 10.

⁴⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No:558, s. 102; 569, s. 16.

⁴⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65.

⁴⁹ Çağlar, s. 101.

⁵⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 47, 55.

⁵¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 7.

vâizi ve nâsihi bulunmaktadır. 1715 tarihli kayıтта Hânımzâde Câmî'ne minber konulmakla hatibe ihtiyaç duyulduğu ve günlük iki akçe ücretle Mustafa bin Mehmed'in atandığı belirtilmektedir.⁵² 1733 tarihinde haftanın beşinci günü öğle namazından sonra vaaz yapılması için Yenice mahallesinden Seyyid Mehmed ile bazı bazı hayır sahipleri 60 kuruş vakfetmişlerdir. Vakfedilen bu para %15 hesabı üzere işletilecek ve elde edilecek gelir belirtilen günde vaaz yapması şartı ile vâize verilecektir.⁵³

d-Çömlekçi Mahallesi Elhâc Himmet Mescidi; Câmî-i Cedîd mahallesinde bu ismi taşıyan bir mescit daha bulunmaktadır. Bunlar ayrı mahallelerde zikredilmiş olsa da aynı kişinin kurduğu mescit olma ihtimali bulunmaktadır. Çömlekçi mahallesinde olduğu belirtilen Elhâc Himmet Mescidi'ne ait ilk kayıt 1726, son kayıt ise 1830 tarihlidir. Mescit görevlilerinden müteveli için iki, müezzin için bir kayıt bulunmaktadır. Müezzinin evkât-ı hamsede görevli olduğu belirtilmiştir.⁵⁴ Yine aynı mahallede olduğu belirtilen ve Hacı Mescidi olarak zikredilen mescide ait iki kayıt daha bulunmakta olup bunların da aynı mescide veya aşağıda zikredilecek olan Elhâc Ahmed Mescidi'ne veya Hacı Mustafa Mescidi'ne ait olma ihtimali bulunmaktadır.⁵⁵

e-Çömlekçi Mahallesi Elhâc Ahmed Mescidi: Bu mescide ait 1730 tarihli iki kayıt bulunmakta olup bunların ikisi de imâm ataması ile ilgilidir.⁵⁶

f-Çömlekçi Mahallesi Elhâc Mustafa Mescidi: Bu mescide 1710 tarihinde imâm Mustafa'nın vefatı ile yerine Mehmed isimli kişi atanmıştır.⁵⁷ Mescide ait başka bir kayda rastlanmamıştır.

g-Çömlekçi Mahallesi Köylü Hacı Ali Mescidi: Hurûfât kayıtlarında bu mescitle ilgili ilki 1766, sonuncusu 1816 tarihli yedi kayıt bulunmaktadır.⁵⁸ Bu kayıtların büyük bir kısmı mescide yapılan imâm atamaları ile ilgilidir. Mescide ait ilk kaydın 1766 yılına ait olması mescidin XVIII. yüzyıl ortalarında yapılmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Kayıtlarda mescit görevlileri arasında imâm ve müezzin zikredilmiştir.

⁵² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 11.

⁵³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 48.

⁵⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1191, s. 163; 560, s. 6; 559, s. 9.

⁵⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1140, s. 331; 1157, s. 7.

⁵⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1139, s. 167.

⁵⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 9.

⁵⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 26, 27, 28; 560, s. 5, 7; 569, s. 15.

4-Menteş Baba Mahallesi:

a-Menteş Baba Mahallesi Hacı Mehmed Ağa Mescidi/Câmisi: Kayıtlarda mescidin adı Mehmed Ağa Mescidi, Hacı Mehmed Mescidi, Halilzâde Hacı Mehmed Ağa Mescidi şeklinde geçmektedir. Mescide 1764 tarihinde cemaatinin çokluğu sebebi ile Halil isimli birisi tarafından minber konulmuş ve mescit câmiye dönüşmüştür. Câmiye belirtilen tarihte Hâfız Mustafa isimli birisi hatip tayin edilmiştir.⁵⁹ Bundan sonraki kayıtlarda mescide Halil isimli hayırseverin minber koydurduğu hususu tekrar edilmiştir. Defterlerde mescit görevlileri ile ilgili yapılan atamalarla ilgili 12 kayıt bulunmakta olup bunlar 1702-1780 tarihleri arasında kapsamaktadır.⁶⁰ Câmi görevlileri arasında imâm, imâm-ı sâni, müezzin, hatip, mütevellî ve nâzır bulunmaktadır. Hurûfat defterlerindeki bazı kayıtlar câmi görevlilerinin kaç sene görev yaptığı ile ilgili de bilgi vermektedir. Nitekim 1744 tarihli bir kayıtta Mehmed Ağa Mescidi'nde yirmi senedir müezzinlik yapan Yahya Hâfız'ın beratsız olduğu belirtilmiş ve kendisine müceddeden berat verildiği zikredilmiştir.⁶¹ Bazı kayıtlarda da görevlilerin hangi sebeplerle görevlerinden alındığı belirtilmiştir. 1743 tarihli bir kayıtta aynı mescitte günlük bir akçe ücretle imâm olan Ahmed terk-i vatan etmesi ile görevinden alınmış ve yerine Hâfız Ebubekir tayin edilmiştir.⁶²

b-Menteş Baba Mahallesi Hacı Sefer Mescidi Demekle Bilinen Hacı Osman Câmi: Bu câmiye ilişkin hurûfât kayıtlarının bir kısmı bu câmiye doğrudan *Hacı Osman Câmi* (1728, 1734) olarak zikrederken⁶³ bazıları *Hacı Sefer Mescidi* (1707, 1726),⁶⁴ bazıları da *Hacı Sefer Mescidi demekle bilinen Hacı Osman Câmi* (1771, 1811, 1822)⁶⁵ diye zikretmektedir. Bu kayıtlar bu câminin Hacı Sefer tarafından Mescit olarak inşa edildiğini, Hacı Osman isimli hayırsever tarafından câmiye dönüştürüldüğünü göstermektedir. 1787 tarihli bir kayıtta bu câminin İsmizâde isimli bir hayırsever tarafından tamir edildiği zikredilmektedir.⁶⁶ Değişik isimlerle zikredilmiş olan bu câmi ile ilgili 1704 ile 1830 tarihleri arasında hurûfât defterlerinde 54 kayıt bulunmaktadır.⁶⁷ Bu kayıtlar câmide görevli imâm, imâm-ı sâni,

⁵⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 24.

⁶⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1145, s. 56; 1148, s. 45, 49; 560, s. 7; 1156, s. 24; 1146, s. 15; 1150, s. 22, 1151, s. 10.

⁶¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 56.

⁶² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1148, s. 45.

⁶³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1139, s. 165, 166; 1153, s. 64; 1145, s. 50.

⁶⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 8, 1124, s. 124,

⁶⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1149, s. 10; 569, s. 16.

⁶⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1155, s. 15.

⁶⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 8; 1145, s. 50; 1148, s. 45, 46, 47, 48; 1139, s. 165, 166; 1153, s. 64; 1135, s. 31, 35, 38; 1156, s. 24; 1146, s. 15, 17; 1150, s. 19, 22;

hatip, müezzin, müezzin-i sâni, Cuma şeyhi, vâiz, kayyım, kayyım-ı sâni, müteveli, nâzır, aşırhân, ferrâş, tâlî-i hatim atamaları ile ilgilidir. 1773 tarihli kayda göre ücreti ashâb-ı hayrın vakf eylediği nukuttan karşılanmak üzere müceddeden Hâfız Mehmed isimli bir kişi ferrâş tayin edilmiştir.⁶⁸ 1782 tarihinde günlük bir akçe ücretle tâlî-i hatim ve nâzır olan Limoncuzâde Ahmed'in yerine İshak isimli birisi tayin edilmiştir.⁶⁹ Hacı Sefer mescidi olarak bilinen Hacı Osman Câmii'nin görevliler bakımından hayli zengin olduğu dikkat çekmektedir.

c-Menteş Baba Mahallesi Hacı Salih Mescidi/Câmisi: Hurûfât defterlerinde mescit ile ilgili kayıtlar 1691-1831 yılları arasında kapsamakta olup 26 kayıt bulunmaktadır.⁷⁰ 1777 tarihinde mescidin cemaatinin çokluğu sebebi ile padişah izni ile ahali mescide minber koymuş ve hatibe olan ihtiyaç dolayısı ile Hâfız Hüseyin Efendi'nin hatip olarak tayini gerçekleşmiştir.⁷¹ 1778 tarihli bir kayıta ise bu mescide Hâfız Hüseyin Efendi'nin minber koydurduğu ve mescidin câmi haline geldiği, bir müezzinin yeterli olmaması sebebiyle ikinci müezzine ihtiyacı olduğu belirtilmiş ve ikinci bir müezzin ataması yapılmıştır.⁷² Mescit vakfında imâm, imâm-ı sâni, müezzin, müezzin-i sâni, hatîp, müteveli ve kayyım gibi cihet sahipleri bulunmaktadır.

d-Menteş Baba Mahallesi Develizâde Mehmed Mescidi: Hurûfât kayıtlarında mescidin adı *Develizâde Mescidi*, *Develioğlu Mescidi*, *Develizâde Mehmed Mescidi* şeklinde geçmektedir. Mescid görevlileri arasında imâm, müezzin ve kayyım bulunmaktadır. Belirtilen bu görevlilerle ilgili olarak defterlerde 14 kayıt bulunmaktadır.⁷³

e-Menteş Baba Mahallesi Kavakoğlu Hacı Mehmed Mescidi: Mescide kısaca *Kavakoğlu Mescidi* denildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Mescide ait kayıtlar 1701 ile 1832 tarihleri arasında yer almakta olup bunların sayısı altıdır. Bu kayıtlar mescitte görevli imâm ve müezzin atamaları ile ilgilidir.⁷⁴

1151, s. 7, 10, 11, 12; 1155, s. 15, 558, s. 102; 1149, s. 10; 562, s. 14, 15, 17; 560, s. 7, 8; 569, s. 13, 15, 16, 17; 559, s. 9.

⁶⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1150, s. 19.

⁶⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, 12.

⁷⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 62, 63; 1148, s. 49; 1146, s. 16; 1151, s. 7, 8, 9, 10, 12; 558, s. 102, 103; 1149, s. 12; 562, s. 14, 18; 561, s. 17; 560, s. 7; 569, s.13, 14, 15; 559, s. 8,9.

⁷¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 8.

⁷² VGMA, Hurûfât Defteri, No:1151, s. 9.

⁷³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 64; 1139, s. 166; 1145, s. 47; 1146, s. 15; 1151, s. 14; 1149, s. 9, 10; 560, s. 8; 569, s. 14, 15, 16, 17.

⁷⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1135, s. 30; 1151, s. 9; 562, s. 16; 569, s. 15; 559, s. 10.

f-Menteş Baba Mahallesi Mustafa Ağa Mescidi: Bu mescide ait 1702 tarihli bir adet kayıt bulunmaktadır. Belirtilen tarihte günlük bir akçe ücretle Mehmed isimli birisi müezzin olarak atanmıştır.⁷⁵ Bu mescit ile ilgili başka kayıt bulunmadığına göre mescidin yıkılmış olma ihtimali bulunmaktadır.

g-Menteş Baba Mahallesi Seyyid Abdünnebî Mescidi: Hurûfât kayıtlarında Abdünnebî ve Emir Nebî ve Abdülmümin olarak zikredilen mescitlerin aynı olma ihtimali bulunmaktadır. Belirtilen mescitlerle ilgili toplam on bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar 1702 ile 1813 tarihleri arasında kapsamaktadır.⁷⁶ Bu kayıtlarda mescitlere imâm, müezzin, müteveli ve kayyım atamalarına dair bilgiler verilmiştir. Hurûfât defterlerinde Sinancık mahallesinde de Abdünnebî isimli bir mescidin bulunduğu dair 1767 tarihli bir kayıt olup bunun Menteş Baba mahallesindeki Seyyid Abdünnebî mescidi olma ihtimali büyüktür.⁷⁷ Bu mescit, Menteş Baba ve Sinancık mahallelerinin birbirine yakın olması dolayısı ile her iki mahallede zikredilmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

h-Menteş Baba Mahallesi Limoncu Hacı Osman Câmii: 1755 tarihli bir kayıta Menteş Baba mahallesinde Limoncu Câmi isminde bir câminin bulunduğu, bu câmi yakınında bulunan karlığa hasbî nâzır tayin edilen Hacı Abdurrahman Halife'ye ve müteveli tayin edilen Hacı Mustafa'ya müceddeden berat verildiği belirtilmektedir.⁷⁸ Câmi ile ilgili bu kayıt dışında bilgi bulunmamaktadır.

ı-Menteş Baba Mahallesi Aynak/Abnak? Hacı Hasan Mescidi: Hurûfât kayıtlarında sadece bir kaydın bulunduğu bu mescide, 1776 tarihinde Urgancızâde Ali'nin vazifesini bırakması ile Seyyid Ahmed imâm olarak atanmıştır.⁷⁹

5-Orta Mahalle

Orta Mahalle Çorbacı Nâm-ı Diğer Servili Mescid/Câmii: Hurûfât defterlerindeki kayıtlar mescidi Çorbacı isimli bir hayırseverin yaptırdığını göstermektedir.⁸⁰ *Çorbacı nâm-ı diğer Servili Mescid* demekle bilinen mescit 1761 yılında artık câmi olarak zikredilmeye başlanmıştır.⁸¹ Bu tarihten sonraki kayıtlarda adı *Servili Mescidi* demekle *ma'rûf câmi* ve *Servili Câmii* diye geçmektedir.⁸²

⁷⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63.

⁷⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1157, s. 6, 8; 1148, s. 45, 46; 1151, s. 13; 560, s. 6, 7; 569, s. 13.

⁷⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 27.

⁷⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 32.

⁷⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 6.

⁸⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 55.

⁸¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 21; 1145, s. 55.

⁸² VGMA, Hurûfât Defteri, No:1156, s. 21; 1150, s. 21; 558, s. 104.

Mescid/câmi ile ilgili 1703-1832 tarihleri arasında 31 atama kaydı bulunmaktadır.⁸³ Mescit/câmi vakfı görevlileri arasında imâm, imâm-ı sâni, müezzin, hatip, mütevellî, nâzır ve kayyım bulunmaktadır. Bu mescitte görevli imâm Yusuf *târik-i hizmet* olduğu gerekçesi ile 1740 yılında görevinden alınmış ve yerine Hüseyin isimli birisi atanmıştır.⁸⁴ Yine 1760 tarihinde mescitte görevli müezzin Yusuf'a beratını zayi ettiği gerekçesi ile *zayıından* berat verilmiştir.⁸⁵ Servili Câmii'ne 1761 tarihinde imâm-ı sanî ataması yapılırken bu görevliye *eşedd* ihtiyaç olduğu belirtilerek yeni bir görevli ataması yapılmıştır.⁸⁶ Câmînin hatipliğine 1874 yılında Mustafa Efendi ibn-i Hâfız Ahmed, onun 1903'te vefatı ile oğlunun bu işe liyakati olmaması nedeniyle Ahmed Efendi ibn-i Şerif isminde birisi getirilmiştir.⁸⁷

6-Sinancık/Sinancılar/Baba Sinan Mahallesi

a-Sinancık Mahallesi Baba Sinan/Kızıl Hacı Osman Mescidi/Câmii: Sinan mahallesi Turgutlu'nun en eski mahallelerinden biridir. 1575'te Sinan Çavuş isminde bir zatın kendi adıyla anılan mahallede bir cami ve bir mescidi bulunuyordu.⁸⁸ Turgutlu kasabasının Sinancık mahallesinde bulunan Baba Sinan Mescidi'ne 1767 tarihinde cemaati çok olduğu gerekçesi ile Kızıl Hacı Osman isimli hayır sahibi tarafından bir minber konulmuş ve mescit câmi haline gelmiştir.⁸⁹ 1768 tarihli iki kayıta Baba Sinan Câmii'nin Menteş Baba mahallesinde olduğu belirtilmiştir. Bu hayır sahibinin mescide minber koydurmasından sonra câmi bazen Kızıl Hacı Osman Câmii, bazen de Sinan Baba Câmii diye zikredilmiştir. Bu mescit/câmi ile ilgili hurûfât defterlerinde 27 kayıt bulunmakta olup bunlar 1701 ile 1829 tarihleri arasını kapsamaktadır.⁹⁰ Bu kayıtlar mescide/câmiye imâm, imâm-ı sâni, hatip, müezzin, müezzin-i sâni, kayyım, serrâc ve mütevellî atamaları ile ilgilidir. Vakıflardaki görevler bazen oğula geçebilmekte ise de oğulun babasının görevine râğbet etmediği de olabilmekteydi. Nitekim Hacı Osman Câmii'nde 1800 tarihinde babasının vefatı ile boş kalan müezzinlik görevine

⁸³ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 64, 65; 1157; s. 9; 1145, s. 51, 55; 1155, s. 40; 1156, s. 21, 24, 25; 1146, s. 15; 1150, s. 21, 24, 25; 558, s. 104; 1156, s. 16; 560, s. 7, 8; 569, s. 14, 15, 16; 559, s. 9.

⁸⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 55

⁸⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1155, s. 40.

⁸⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1156, s. 21.

⁸⁷ Çağlar, s. 100.

⁸⁸ Emecen, "Bir Osmanlı Kasabasının...", s. 58.

⁸⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 27, 28.

⁹⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 63; 1156, s. 26, 27, 28; 1146, s. 15; 1150, s. 20, 21; 1151, s. 6, 8, 11, 1146, s. 15; 562, 16; 569, s. 12, 13, 15, 16, 17; 559, s. 8; 558, s. 103; 560, s. 6, 8.

oğlu Hasan itibar etmemiş ve bu görev Seyyid Mustafa isimli birine verilmiştir.⁹¹

b-Sinancık Mahallesi İskender Mescidi: Ücretini Zeytincik mahallesindeki Hacı Ebubekir evkafından alan ve İskender Mescidi'nde talîm-i tecvîd kıraatı yapan Abdullah Halife'nin beratı 1720 tarihinde tecdîd edilmiştir.⁹² Aynı şahıs aynı vakıftan aldığı ücretle Yenice mahallesindeki Mustafa Efendi Câmii'nde de tecvîd talimi yapmaktaydı. Çağlar, mahalle belirtmeksizin tezinde İskender Hacı Mehmed Câmii adında bir camiden söz etmekte olup, zikrettiği caminin hurufât defterlerinde zikredilen mescit ile aynı olup olmadığı belli değildir, ancak aynı yapı olma ihtimalleri büyüktür. Bu yapıların aynı olduğu kabul edilirse, mescidin sonradan camiye dönüştüğünü kabul etmek gerekmektedir. Camiye 1857 yılında Hâfız Yunus Efendi ibn-i Mehmed, vefatından sonra oğlu Hüseyin Efendi, onun da vefatından sonra Hâfız Hasan Efendi isminde birisi hatipliğe getirilmiştir.⁹³

7-Yenice Mahallesi:

a-Yenice Mahallesi Dereköy Câmii/Hacı Veys Câmii: Hurufât defterlerindeki kayıtlarda *Dereköy Câmii*, *Hacı Üveys veya Elhâc Veys Câmii* olarak geçen câmilerin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1744 tarihli bir kayıta *Turgutlu'da Yenice mahallesinde Dereköy Câmii demekle ma'rûf Hacı Veys Câmii* şeklindeki ibare bunların tek câmi olduğunu göstermektedir.⁹⁴ Aynı ibareler 1783 tarihli bir başka kayıta da tekrar edilmektedir.⁹⁵ 1807 tarihli bir kayıta da câminin adı *Turgutlu'da Câmii-i Cedîd demekle ma'rûf Hacı Veys câmii* şeklinde geçmektedir.⁹⁶ Bu câmide fazla sayıda görevli olup 1693 ile 1832 yılları arasında câmi görevlilerinin atamaları ile ilgili 66 hurufât kaydı bulunmaktadır.⁹⁷ Bu kayıtlar câmiye müezzin, şeyh, imâm, imâm-ı sâni, hatip, vâiz ve nâsih, talebe-i ulûma dersiâm, talim-i Kur'ân için muallim, nâzır, câmiye ait medresede talim-i tecvid için şeyh, mütevellî, şeyhülkurrâ, kayyım ve kayyım-ı sâni atamaları ile ilgilidir. Bazı kayıtlar belirtilen bu hizmetleri görevlilerin ne zaman yerine getireceği hususunda bilgi vermektedir. 1726 tarihinde

⁹¹ VGMA, Hurufât Defteri, No:562, s. 16.

⁹² VGMA, Hurufât Defteri, No: 1157, s. 14.

⁹³ Çağlar, s. 98.

⁹⁴ VGMA, Hurufât Defteri, No: 1148, s. 47.

⁹⁵ VGMA, Hurufât Defteri, No: 1151, s. 13.

⁹⁶ VGMA, Hurufât Defteri, No: 561, s. 17.

⁹⁷ VGMA, Hurufât Defteri, No: 1153, s. 63, 66; 1140, s. 330, 331; 1157, s. 8, 13, 14, 15; 1119, s. 199; 1139, 165, 166; 1145, s. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54; 1151, s. 11; 1156, s. 25, 26; 1150, s. 21; 1156, s. 6; 1148, s. 45, 46, 47, 48, 49; 1135, s. 34; 1146, s. 15, 16; 1150, s. 21; 1151, s. 6, 8, 13; 1155, s. 15; 558, s. 104; 1149, s. 12; 560, s. 8; 569, 12, 15, 16; 559, s. 9.

ataması yapılan vâiz ve nâsih Ali'nin Cuma günü, namazdan sonra vazife göreceği belirtilmektedir.⁹⁸ 1731'de bazı hayır sahipleri sabah namazından sonra vaaz yapılması için para vakfetmişler ve bu iş için Şeyh Osman bir akçe ile görevlendirilmiştir. Câmî yakınında bulunan Dereköy Câmî Medresesi'nde Kur'an-ı Kerîm tecvid ile öğretilmekte idi. Bu medresede bu vazifeyi gören Abdullah isimli birisine zayiinden 1720 tarihinde berat verilmiştir. Câmîde kıraat ilmini bilen kişilerin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim câmîde şeyhülkurrâ olan Şeyh Ali'nin vefatı ile yerine *kıraat-i seb'aya* vâkîf Halil Halife 1739 yılında bu göreve getirilmiştir.⁹⁹ 1747 tarihli bir kayıta da Kadızâde Hacı Mustafa isimli hayır sahibi *yevm-i selâse ba'de's-sabah* günlük iki akçe ile kürsü ihdas etmiş ve vaaz yapması için Osman isimli bir kişiye berat verilmiştir.¹⁰⁰ Câmîdeki bazı görevleri iki kişinin birlikte yaptığı da görülmektedir. Hacı Veys Câmîi'nde günlük üç akçe ücretle görev yapan imâm Ali'nin vefatı ile görev 1812 yılında oğullarından Seyyid Hâfız Halil'e ve Seyyid Hâfız Mehmed'e verilmiştir.¹⁰¹ Câmî görevlilerinden bazısı hizmete uygun olmadıkları ve görevi terk ettikleri gerekçesi görevlerinden alınmışlardır. 1811 yılında câmîde sabah namazından sonra vaaz için şeyh olan Şeyh Mehmed bin Şeyh Mehmed *hizmete nâ-ehil ve iki seneden beri de gâibi ani'l-belde olduğu*'ndan görevinden alınmış ve yerine yapılan imtihanında başarılı olan Osman bin Hüseyin atanmıştır.¹⁰² 1704 tarihince câmîde görevli müezzin Mahmûd *terk-i vatan* ettiğinden yerine Halil isimli birisi bu göreve getirilmiştir.¹⁰³ Câmîdeki cihetlerin fazlalığına bakılırsa câmî vakfının gelir kaynaklarının iyi olduğu anlaşılmaktadır. Câmî bu haliyle kazada itibarlı câmilerden biri olarak görülmektedir. Câmî, Kurtuluş Savaşı'nda Yunan işgali sırasında yakılmış ise de 1930'lu yıllarda yeniden inşa edilmiştir.¹⁰⁴ Cami halen mevcut olup içinde ibadet edilmektedir.

b-Yenice Mahallesi Çavuşzâde Hacı Mustafa Câmîi: Hurûfât kayıtlarında mescidin ismi *Çavuşoğlu Mescidi (1700)*¹⁰⁵, *Çavuşzâde Mustafa Efendi Câmîi (1701)*,¹⁰⁶ *Çavuşzâde Mescidi (1762)*,¹⁰⁷ bazen de *Hacı Mustafa Mescidi (1756, 1775, 1779)*¹⁰⁸ şeklinde geçmektedir.

⁹⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1191, s. 163.

⁹⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 49.

¹⁰⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1148, s. 49.

¹⁰¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 12.

¹⁰² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 560, s. 8.

¹⁰³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 66.

¹⁰⁴ Çağlar, s. 97.

¹⁰⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63.

¹⁰⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63.

¹⁰⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 22.

¹⁰⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s.33; 1150, s. 21; 1151, s. 9.

Bu mescit/câmi görevlileri arasında imâm, müezzin, vâiz, müteveli, kayyım bulunmaktadır. Bu câmide 1723 tarihli kayda göre öğle ve ikinci namazlarından sonra vaaz verilmekte idi.¹⁰⁹ Yine aynı yıla ait başka kayıtlarda haftanın Çarşamba ve Cumartesi günleri öğle namazından sonra vaaz verildiği belirtilmektedir.¹¹⁰

c-Yenice Mahallesi Hacı İbrahim Mescidi: Bu mescide ait 1702, 1714 ve 1811 tarihli üç atama kaydı bulunmakta olup bunlar imâm, kayyım ve ferrâş atamaları ile ilgilidir.¹¹¹

d-Yenice Mahallesi Hacı Mahmûd Mescidi: Bu mescitle ilgili 1703-1816 tarihleri arasında on atama kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar mescide yapılan imâm, müezzin ve müteveli atamaları ile ilgilidir.¹¹²

e-Yenice Mahallesi Arap İmam (Elhâc Hasan) Mescidi: Mescide ait ilk kayıt 1697 tarihli olup burada adı *Elhâc Hasan Mescidi* olarak geçmektedir.¹¹³ 1725'ten sonraki kayıtlarda *Arap Elhâc Hasan Mescidi* diye geçmektedir.¹¹⁴ 1790, 1793 ve 1812 tarihli kayıtlarda *Arap İmam Mescidi* olarak zikredilmektedir.¹¹⁵ 1816 tarihli bir kayıta mescidin adı *Arap Hacı Hasan Mescidi* olarak geçmektedir.¹¹⁶ Zikredilen kayıtlarda mescide imâm ve müezzin atamalarına dair bilgiler mevcuttur. 1707 tarihinde mescitte görevli imâm Mehmed *cilâ-yı vatan* ettiğinden yerine Hasan isimli birisi atanmıştır.¹¹⁷ 1874 senesinde Hâfız Mustafa Efendi ibn-i Musa mescidin imamlığına atanmıştır.¹¹⁸

f-Yenice Mahallesi Nâsuh Mescidi: Bu mescide dair 1704 tarihli bir kayıt mevcut olup bu da mescide cüzhân ataması ile ilgilidir.¹¹⁹

g-Yenice Mahallesi Kulalı Mehmed Beşe Mescidi: Mescitle ilgili ilk kayıt 1733 tarihli olduğuna göre bu tarihlerde yapılmış olmalıdır. Mescide dair son kayıt ise 1812 tarihlidir. Mescitle ilgili 13 hurûfât kaydı bulunmaktadır.¹²⁰ Bu kayıtlarda mescide yapılan imâm, müezzin, kayyım atamaları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

¹⁰⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 15

¹¹⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1119, s. 197.

¹¹¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1151, s. 11; 560, s. 8.

¹¹² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 64; 1157, s. 11; 1156, s. 22; 1151, s. 8; 558, s. 101; 1149, s. 10; 560, s. 6; 569, s. 15.

¹¹³ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1140, 331.

¹¹⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 30, 1156, s. 22; 1156, s. 24, 1150, s. 19.

¹¹⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 558, s. 101, 103; 560, s. 8.

¹¹⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 15.

¹¹⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 8.

¹¹⁸ Çağlar, s. 96.

¹¹⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65.

¹²⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 49, 51, 55; 1148, s. 49, 51; 1135, s. 32; 1156, s. 23, 26; 1150, s. 19; 1151, s. 6; 560, s. 8.

h-Yenice Mahallesi Karamanlı Mehmed Mescidi: Bu mescit ile ilgili 1728 tarihli bir kayıt bulunmakta olup bu da müezzin Mehmed'in fevti ve yerine Ali'nin atanması ile ilgilidir.¹²¹

ı-Yenice Mahallesi Musannif? Oğlu Mustafa Mescidi: Bu mescitle ilgili olarak 1815 tarihli imâm ataması dışında bir kayıt bulunmamaktadır.¹²² Mescidin bu tarihlerde yeni kurulmuş olması muhtemeldir.

8-Zeytincik Mahallesi

a-Zeytincik Mahallesi Hacı Mustafa Ağa Câmii: Câminin adı bazı kayıtlarda *Hacı Mustafa Efendi Câmii* diye geçmektedir.¹²³ Yine 1696 tarihli iki kayıta câminin adı *Muhasebeci Mustafa Efendi Câmi* diye zikredilmektedir.¹²⁴ Pazar Câmii olarak da bilinen bu câmi 1654 tarihinde yapılmıştır. Câminin kurucusu Manisa'nın Danişment Halil mahallesinden Haremeyn müfettişi Manisalizâde Mustafa Ağa'dır. Manisavî ve Piyaleağazâde isimleri ile de anılmaktadır.¹²⁵ Evliya Çelebi seyahatnamesinde zikredilen tek câmi budur. Seyahatnamede câminin kârgir kubbesi olduğu, minaresinin bulunduğu ve kiremit örtülü olduğu zikredilmektedir.¹²⁶

Hurûfât defterlerinde câmi görevlileri arasında aşırhân ve cüzhân, imâm, suyolu vakfi mütevellisi, devirhân, kâtip, câbi, müezzin, vâiz ve nâsih, kaymakam-ı müteveli, vâiz ve şeyh, kayyım, kayyım-ı sâni, talim-i Kur'an muallimi bulunmaktadır. 1696-1812 yılları arasında bu cihetler için 36 atama yapılmıştır.¹²⁷ Bu kayıtlardan bazısında bu görevlerin nasıl yerine getirildiği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Mesela 1724 tarihli bu kayda göre cüzler *vakt-i sabahta* ve *vakt-i zuhurda* okunacaktır.¹²⁸ 1726 tarihli bir başka kayıta vâiz olarak görev yapan kişinin *yevm-i selâsede* bu hizmeti yerine getireceği belirtilmektedir.¹²⁹ Câmi vakfına zamanla yeni vakıfların eklendiği görülmektedir. 1747 tarihinde ücreti, bazı hayır sahiplerinin vakfettikleri nukud gelirinden verilmek üzere câmide Cuma günü sabah namazından sonra Kur'ân talimi yapılması için bir vazife ihdas edilmiştir. Yine aynı tarihte Hacı Ahmed ve Debbâğ Hacı

¹²¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1139, s. 165.

¹²² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 14.

¹²³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 62;

¹²⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1140, s. 331, 332.

¹²⁵ Çağlar, s. 99.

¹²⁶ Evliya Çelebi, s. 9/37.

¹²⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 62, 63, 65; 1140, s. 330, 331, 332; 1157, s. 4; 1119, s. 198; 1191, s. 163; 1139, 166; 1145, s. 5, 8; 1148, s. 45, 46, 49; 1135, s. 34, 36; 1156, s. 21, 22, 23; 1146, s. 15; 1151, s. 7; 569, s. 12.

¹²⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1119, s. 198.

¹²⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1191, s. 198.

Mehmed isimli hayır sahipleri câmide vaaz yapılması için kürsü oluşturmuşlar ve bu hizmeti görececek kişiye günlük iki akçe ücret tayin etmişlerdir.¹³⁰ 1762 tarihinde Mustafa Ağa Câmii'nde haftanın dördüncü gününde öğle namazından sonra iki akçe ücretle Seyyid Ebubekir vâiz ve nâsih tayin edilmiştir.¹³¹ 1769 tarihli bir başka kayıta Seyyid Mehmed bin Yusuf'a her Cuma devirhânlık ve cüzhânlık için iki akçe ücret ödenmekteydi.¹³² Câmînin 1882 yılında imamlığına Mehmed Efendi, vefatı ile Mustafa Efendi ibn-i Elhâc Mehmed, onun da 1910 yılında vefatı ile oğlu Ahmed Celaledin Efendi getirilmiştir.¹³³ Câmî geçirdiği bazı tamiratlarla halen ayakta olup günümüzde Pazar Câmii olarak bilinmektedir.

b-Zeytincik Mahallesi Hacı Muharrem Câmii: Hurûfât defterlerinde câmî ile ilgili kayıtlar 1705 ile 1821 tarihleri arasında kapsamakta olup bunların sayısı 31'dir.¹³⁴ Câmî görevlileri arasında imâm, imâm-ı sâni, müezzin-i evvel, hatip, kayyım, Cuma vâizi, nâzır, müteveli, muallim-i Kur'ân bulunmaktadır. Zikredilen bu görevlerden muallim-i Kur'ân cihetini 1765 tarihinde kasaba sâkinelerinden Rahime Hatun isimli hayırsever oluşturmuştur. Vâkif, vakfettiği yağhane dükkânı icarını bu cihete tahsis etmiştir. Kur'ân talimi yapacak kişi bu vazifeyi sabah namazından yerine getirecektir.¹³⁵ Câmîye Turgutlu müftüsü Yunus Efendi 1826 tarihinde Zeytincik mahallesinde bulunan Çorbacı Hanı gelirinin bir kısmını vakfetmiştir. Cami Yunan işgali sırasında yakılmışsa da sonradan tamir edilmiş olup halen ayakta.¹³⁶

c-Zeytincik Mahallesi Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi Câmii: Câmînin adı 1747 tarihli bir kayıta *Tekke Câmii demekle ma'rûf Mehmed Efendi Câmii* diye geçmektedir.¹³⁷ 1707 yılında câmîden *Turgutlu'da Tekke Câmii*,¹³⁸ *Halvetî Tekkesi demekle ma'rûf Mehmed Efendi binâsı câmî*,¹³⁹ 1811 tarihinde *Halvetî Şeyhi Mehmed Efendi binâsı Tekke Câmii*,¹⁴⁰ 1812 tarihinde *Şeyh Mehmed Efendi Câmii*,¹⁴¹ diye söz edilmektedir. Hurûfât kayıtlarında câmîye dâir ilk kayıt

¹³⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1148, s. 49

¹³¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 22.

¹³² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1146, s. 15.

¹³³ Çağlar, s. 100.

¹³⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 6; 1157, s. 7; 1191, s. 162; 1145, s. 48, 50, 52, 53, 54; 1148, s. 46, 48; 1135, s. 31, 33, 36; 1156, s. 19, 22, 25; 1150, s. 20; 1151, s. 9, 10, 13, 14; 561, s. 18; 560, s. 7; 569, s. 17.

¹³⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 25; 1150, s. 19.

¹³⁶ Çağlar, s. 98.

¹³⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1148, s. 49.

¹³⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1157, s. 8.

¹³⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 560, s. 6.

¹⁴⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 560, 8.

¹⁴¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 13.

1704 son tarih ise 1821 tarihlidir. Bu tarihler arasında câmiye imâm, imâm-ı sâni, hatip, müezzin, müezzin-i sâni, kayyım ve müteveli atamaları yapılmıştır.¹⁴²

d-Zeytincik Mahallesi İskender Beşe Mescidi/ Câmi: Mescide ait 1700 tarihli ilk kayıta ve 1705 tarihli başka bir kayıta *İskender Koca Mescidi* olarak geçmektedir.¹⁴³ 1705 tarihli bazı kayıtlarda mescidin adı *İskenderi Yeniçeri Mescidi*, *İskenderi Yeniçeri Mahallesi Mescidi*, *İskender Mescidi* olarak zikredilmektedir.¹⁴⁴ 1755 tarihli bir hatip atamasında câminin adı *İskender Hacı Mehmed Câmi* olarak verilmiştir.¹⁴⁵ 1724 tarihli bir kayıta mescide minber konulduğu ve hatiplik görevinin imâm olan Halil'e verildiği görülmektedir.¹⁴⁶ 1731 tarihinde Mustafa Efendi isimli birisi Cuma günü vaaz yapması için vâiz olarak atanmıştır.¹⁴⁷ Daha sonraki tarihlerde gerçekleştirilen vâiz atamalarında vâiz olan kişiye günlük dört kuruş ücret ödendiği belirtilmektedir. Mescit görevlileri arasında imâm, imâm-ı sâni, hatip, vâiz, müezzin, kayyım, kayyım-ı sâni, müteveli, câmi taşrası (dışı) müezzini bulunmaktadır. Bu görevliler için 1700 ile 1833 yılları arasında 63 atama yapılmıştır.¹⁴⁸

e-Zeytincik Mahallesi Elhâc Hüseyin Mescidi/Câmi: Hurûfat defterlerindeki ilk kayıtlar bu mabetten mescit olarak söz etmekte ise 1714 tarihli bir kayıta câmi olarak gözükmekte ve daha sonraki kayıtlarda bazen câmi bazen de mescit olarak zikredilmektedir.¹⁴⁹ Ancak 1746 tarihli bir kayıta Hacı Hüseyin Mescidi'ne, alınan izinle bâni-i mezbûrun minber koydurduğu Seyyid Mustafa isimli birisinin hatip tayin edildiği görülmektedir. 1758 tarihli başka bir kayıta mescidin adının değiştiği *Hacı Hüseyin Mescidi dimekle ma'rûf câmi* şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Mescit/câmi ile ilgili olarak 1700-1718 tarihleri arasında 47 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar mescitte/câmide görevli imâm, müezzin, müezzin-i sâni, Cuma müezzini, vâiz, hatip, müteveli ve kayyım gibi cihet sahipleri ile

¹⁴² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65; 1157, s. 8, 11; 1145, s. 53; 1148, s. 46, 49; 1156, s. 22, 24; 560, s. 6, 7; 569, s. 13, 15, 16; 569, s. 13, 16, 17.

¹⁴³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1157, s. 5-6.

¹⁴⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 5-6

¹⁴⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 31.

¹⁴⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 10.

¹⁴⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 47

¹⁴⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 64; 1140, s. 333; 1157, 5-6, 10, 11; 1145, s. 47, 50, 51; 1148, s. 46, 47, 48; 1135, s. 31, 33, 36, 39; 1156, s. 22, 25; 1146, s. 13, 16; 1150, s. 19, 20; 1154, s. 16; 1151, s. 6, 12, 13; 1155, s. 16; 1149, s. 10, 12; 562, s. 15, 16, 18; 560, s. 5, 6, 7; 569, s. 12, 13, 14, 15; 559, s. 9, 10.

¹⁴⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 11.

¹⁵⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 35.

ilgilidir.¹⁵¹ Mescit vakfına bağlı olarak vazife gören görevlilerle ilgili bazı olumsuz davranışlar ve şikâyetler söz konusu olduğunda görevlerinden alınıyorlardı. Mesela 1704 tarihinde mescitte görevli imâm Mustafa'dan cemaat istikrah ettiğinden görevinden alınmıştır. Yine aynı tarihte aynı kişi nukut vakfının tevliyetindeki hainliğinden dolayı görevinden alınmış ve yerine Hacı Mehmed isimli birisi tayin edilmiştir.¹⁵² 1815 tarihinde imâm Seyyid Ahmed bin Hacı Ali'nin vefatı üzerine boş kalan vazifeye oğlu rağbet etmemiş ve göreve imtihanda başarılı olan Hâfız Mustafa bin Yusuf getirilmiştir.¹⁵³ Câmîye 1867 yılında Elhâc Mehmed Efendi ibn-i Hüseyin Efendi hatip olarak tayin edilmiştir.¹⁵⁴

f-Zeytincik Mahallesi Elhâc Ali Ağa Mescidi/Câmii: Mescide ait ilk hurûfât kaydı 1700 tarihli olup, 1704 tarihli başka bir kayıta bâni Hacı Ali'nin mescit vakfına müteveli tayin edildiği, 1734 tarihli kayıta da mescidi Elhâc Ali isimli kişinin inşa ettirdiği açıkça yazılmıştır.¹⁵⁵ Mescidin adı 1768 yılında *Tokadî Ali Ağa Mescidi* olarak zikredilmektedir. Bu tarihte Köylü Ali isminde bir hayır sahibi minber koydurmuş, mescit câmî haline gelmiş ve Hâfız Hasan isimli birisi hatip olarak atanmıştır.¹⁵⁶ 1785 tarihli bir kayıta da câminin adı *Göbeklizâde Hacı Ali Câmî* olarak zikredilmiştir.¹⁵⁷ Mescit/câmî vakfından ücret alan imâm, müezzin, hatip, müteveli, kayyım, nısf kayyım gibi görevliler için 1700-1830 yılları arasında 30 atama yapılmıştır.¹⁵⁸

g-Zeytincik Mahallesi Hacı Osman Mescidi: Mescidin adı 1782 tarihli bir kayıta *Bodur Hacı Osman Mescidi* olarak da geçmektedir.¹⁵⁹ Mescit ile ilgili 1700-1832 tarihleri arasında, mescitteki/câmideki imâm, imâm-ı sâni, müezzin, kayyım, müteveli ve hatipler için 32 atama yapılmıştır.¹⁶⁰ Hacı Osman Mescidi zamanla harap olmuş, ortalıkta binadan eser kalmayınca Hacı Hüseyin isimli bir hayırsever

¹⁵¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 64, 65; 1157, s. 4, 6, 9, 11; 1145, s. 47, 50, 52, 55; 1148, s. 45, 47, 48; 1135, s. 30, 31, 35, 38, 39; 1146, s. 15, 16; 1150, s. 20; 1156, s. 25; 569, s. 13, 14, 15, 16; 1151, s. 6, 8, 10; 558, s. 102, 103; 562, s. 17; 560, s. 4, 7.

¹⁵² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65.

¹⁵³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 14

¹⁵⁴ Çağlar, 97.

¹⁵⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65; 1145, s. 50.

¹⁵⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1156, s. 28.

¹⁵⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 558, s. 100.

¹⁵⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 64, 65; 1157, s. 7; 1145, s. 50; 1148, s. 46; 1156, s. 28; 1151, s. 13, 14; 558, s. 100, 101; 562, s. 14, 16, 18; 561, s. 15; 560, s. 6, 8; 569, 12, 13, 14; 559, s. 8.

¹⁵⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 15

¹⁶⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63; 1157, s. 8, 10; 1139, s. 166; 1145, s. 54, 57; 1148, s. 45, 47, 49; 1156, s. 24, 25, 26; 1151, s. 7, 11; 1155, s. 15; 562, s. 17; 561, s. 16, 17; 560, s. 7, 8; 569, 14, 15, 16; 559, s. 8, 9.

1814 yılında mescidi yeniden inşa etmiş, padişah izni ile mescide bir minber koymuş ve mescidi câmi haline getirmiştir. Câmiyi yeniden yaptıran bâninin büyük oğlu Hasan yapılan imtihanda başarılı olduğundan câmiye hatip olarak atanmıştır.¹⁶¹

h-Zeytincik Mahallesi Sefer Oğlu Hacı İbrahim Mescidi: Mescidin adı *Elhâc Sevezâde İbrahim Mescidi*¹⁶² olarak da geçmektedir. Mescide dair hurûfât kayıtları 1704-1834 tarihleri arasında kapsamakta olup 13 kayıt bulunmaktadır. Mescit görevlileri arasında imâm, müezzin, nâzır ve kayyım yer almaktadır.¹⁶³

ı-Zeytincik Mahallesi Kadızâde Ahmed Efendi Mescidi: Mescide dair ilk hurûfât kaydı 1703 tarihli olup adı *Kadızâde Ahmed Efendi Mescidi* olarak geçmektedir.¹⁶⁴ 1707 tarihli kayıta ise *Kadızâde Mescidi*, 1712 tarihi olanında *Hacı Ahmed Mescidi* olarak zikredilmektedir.¹⁶⁵ Mescide ait kayıtlar 1703 ile 1776 tarihleri arasında kapsamakta olup bu tarihten sonra mescitle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Hurûfât defterlerindeki mescide dair kayıtların sayısı yedi olup bunlar imâm ve müezzin atamalarına daırdır.¹⁶⁶

i-Zeytincik Mahallesi Habîbe Hatun Mescidi: Defterlerde mescide dair en eski kayıt 1695 tarihli olup burada mescidin bulunduğu yer Zeytincik ve Menteş Baba mahallesi olarak zikredilmiştir. Mescid muhtemelen iki mahalle arasında bir yer bulunuyordu.¹⁶⁷ 1703 tarihli mescide dair bir kayıta bâniden merhum diye söz edilmesi mescidi yaptıran kişinin vefat ettiğini göstermektedir.¹⁶⁸ Mescitle ilgili 1695-1802 tarihleri arasındaki kayıtların sayısı yedi olup bunlarda mescitte görev yapan imâm ve müezzin atamaları ile ilgili bilgiler vardır.¹⁶⁹

j-Zeytincik Mahallesi Elhâc Ramazan Mescidi: Mescide dair hurûfât kayıtlarının sayısı 10 olup bunlar imâm, müezzin, kayyım atamaları ile ilgilidir.¹⁷⁰

¹⁶¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 14.

¹⁶² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 53

¹⁶³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64; 1119, s. 197; 1145, s. 53; 1156, s. 27, 28; 1151, s. 11; 569, s. 16, 17; 559, s. 10; 1156, s. 28; 1146, s. 15; 1150, s. 21; 561, s. 17.

¹⁶⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

¹⁶⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 8, 10.

¹⁶⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64; 1157, s. 8, 10; 1150, s. 21; 1151, s. 7.

¹⁶⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 62.

¹⁶⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

¹⁶⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 62, 64, 65; 1156, s. 21, 28; 562, s. 18; 1128, s. 124.

¹⁷⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 65; 1145, s. 50, 55; 1148, s. 45; 1135, s. 33; 1150, s. 19; 1151, s. 13; 559, s. 9.

k-Zeytincik Mahallesi Sarı Hacı Mehmed Mescidi: Bu mescidin adı ile yukarıda zikredilen Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi Câmii'nin aynı olma ihtimali bulunmakla birlikte, kurucusunun isminin başında "Sarı" lakabının bulunması ayrı bir câmi olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. 1800 tarihli bir kayıta bu mescidin Turgutlu Sûku'nda olduğu belirtilmektedir. Bu mescide ait 1764 tarihli kayıta mescidi Sarı Hacı Mehmed Efendi'nin yaptırdığı, cemaatinin çok olması sebebiyle hayır sahibi Seyyid Abdullah'ın alınan izinle mescide minber koydurduğu, câmide hatiplik yapan kişinin ücretinin minberi koyduran kişinin vakfettiği dükkân kirası ile karşılanacağı belirtilmiştir.¹⁷¹ Câmi görevlileri arasında hatip, müezzin, müezzin-i sâni, mevlidhân ve Muhammediyehân, kayyım, müteveli, kâtip ve câbi gibi görevliler bulunmakta olup bunlara ait 1764-1819 tarihleri arasında 12 atama kaydı bulunmaktadır.¹⁷² 1808 yılında iki akçe ücretle kayyım olan İbrahim *hidmetinde mukîm olmayub târik-i hidmet olduğu* gerekçesi ile görevinden alınmış ve yerine Halil Efendi isimli birisi getirilmiştir.¹⁷³ Bu câmide Hâfız Ali'ye 1775 tarihinde iki akçe ücretle Muhammediye ve mevlid-i şerif okunması için görev verilmiştir.¹⁷⁴ 1837 yılında Hacı Hâfız İsmail Efendi ibn-i İbrahim câminin hatipliğine getirilmiştir.¹⁷⁵

l-Zeytincik Mahallesi Halil Mescidi: Mescide ait 1703 tarihli kayıta mescidin adı *Halil Mescidi* olarak geçmekle birlikte 1774 tarihli olanında *Zeytincik mahallesinde Çorbacı Hanı demekle ma'rûf handa Halil Efendi Mescidi* şeklinde geçmektedir.¹⁷⁶ Mescitle ilgili iki kayıt daha bulunmakta olup bunlardan biri 1774, diğeri 1783 tarihlidir. Kayıtlar mescide yapılan imâm ve hatip atamaları ile ilgilidir.¹⁷⁷ Mescitle ilgili belirtilen tarihler sonrasına ait başka kayda rastlanmamıştır.

9-Mahallesi Belirtilmemiş Olanlar

a-Elhâc Ömer Mescidi: Mescidin nerede inşa edildiği belirtilmemiştir. 1733 tarihli imâm ataması ile ilgili kayıta Hacı Ömer'in mescidi müceddeden inşa ettirdiği belirtilmektedir.¹⁷⁸

b-Tatar Câmii: Câmi içinde bulunan bir dershane dolayısı ile zikredilmiştir. Câminin avlusunda bir medrese bulunmaktaydı.

¹⁷¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 24.

¹⁷² VGMA, Hurûfât Defteri, No:1156, s. 24; 569, s. 16; 1150, s. 21; 558, s. 100; 562, s. 16; 561, s. 15; 560, s. 4.

¹⁷³ VGMA, Hurûfât Defteri, No:560, s. 4.

¹⁷⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1150, s. 21.

¹⁷⁵ Çağlar, s. 98.

¹⁷⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 4; 1150, s. 20.

¹⁷⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1150, s. 20; 1151, s. 14.

¹⁷⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 50.

dershaneye, Seyyid Mustafa bin İbrahim 1786'da, Seyyid Ahmed bin Mustafa da 1814 yılında müderris olarak tayin edilmişlerdir.¹⁷⁹

C-Köylerde Bulunan Câmi ve Mescitler

1-Ahmedli Köyü Câmii: 1756 tarihli hurûfât kaydında köyde bulunan câminin zamanla harap olduğu için tamir ve termim edildiği ve imâmlığının Abdurrahman bin Mehmed'e verildiği belirtilmektedir.¹⁸⁰ Ahmedli köyünde 1808 ve 1820 tarihli kayıtlarda bânisinin Voyvodazâde Osman Ağa olduğu ve yeniden yapıldığı belirtilen bir câmi daha zikredilmiştir. Bu câminin 1756 tarihinde tamir edilen câmi ile aynı mıdır bunu bilemiyoruz. 1808 yılında bu câmiye bâni Osman, Osman'ın vefatı ile de 1820'de oğlu Mehmed bin Osman hatip tayin edilmiştir.¹⁸¹

2-Aladılar (Alahıdır) Köyü Elhâc Mehmed Mescidi/Câmii: 1736 tarihli kayıta Elhâc Mehmed binası mescit olarak zikredilen yapıya 1739 senesinde Hacı Suhte Mustafa'nın minber koydurduğu Ahmed isimli birisinin hatip tayin edildiği görülmektedir.¹⁸² Köydeki bu mescit/câmi ile ilgili kayıtların sayısı beş olup bunlar 1736-1803 tarihleri arasında kapsamaktadır. İlk kayıt dışındakilerin tamamı hatip ataması ile ilgilidir.¹⁸³

3-Akçapınar Köyü Câmii: 1779 tarihli kayda göre Hacı Musa isimli hayırsever aldığı izinle bu köyde müceddeden bir câmi yaptırmıştır. Aynı tarihte bu câmiye Musa, 1817'de Halil bin İbrahim ve 1829'da onun vefatı ile Musa bin Abdülfettâh hatip tayin edilmiştir.¹⁸⁴

4-Balcı Köyü Câmii: Câmi ile ilgili 1704 tarihli bir kayıt mevcut olup, bu kayıttan câmiyi Emine isimli bir kadının yaptırdığı ve hatipliğini iki akçe ile Abdurrahman isimli birisinin yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

5-Çobansa (Çobanisa) Köyü Mescidi: 1697 tarihli kayda göre köydeki mescidi ve mektebi Kulak Mahmûd isminde biri yaptırmış olup belirtilen tarihte vakfına nâzır,¹⁸⁶ 1726 tarihinde ise imâm ataması yapılmıştır.¹⁸⁷

6-Gökkaya Köyü Câmii: 1719 tarihi kayda göre câmide hatiplik yapan Hasan vefat etmiş ve yerine Hüseyin isimli birisi

¹⁷⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1155, s. 15; 569, s. 14.

¹⁸⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 32.

¹⁸¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 561, s. 17; 569, s. 17.

¹⁸² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 53, 58.

¹⁸³ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1145, s. 53, 58; 1135, s. 33; 1151, s. 7; 651, s. 15.

¹⁸⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 9; 569, s. 15; 559, s. 8.

¹⁸⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

¹⁸⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1140, s. 332.

¹⁸⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1128, s. 124.

getirilmiştir.¹⁸⁸ Câmîye dair hurûfât defterlerinde başka kayıt bulunmamaktadır.

7-Karabudak Köyü Câmîi: 1725 tarihli kayda göre câmîyi Hacı Ahmed Ağa isminde birisi müceddeden yaptırmıştır. İmamı bulunmayan câmîye nim akçe ile Veli Halife imam tayin edilmiştir.¹⁸⁹

8-Konari Köyü Ahmed Beğ Câmîi: 1732 senesinde Hasan isimli birisine bu câmide dedesi Hacı Osman mahlulünden hatiplik verilmiştir.¹⁹⁰

9-Köseler Köyü Mescidi/Câmîi: 1718 tarihli kayıtta Turgutlu nahiyesinin Köseler köyünde bulunan bu mescide minber konulduğu ve Mehmed Halife'nin hatip tayin edildiği görülmektedir.¹⁹¹

10-Merekli¹⁹² Köyü Câmîi: 1726 tarihli kayda nazaran Ilıca kazasına tabi bu köyde bulunan câmîyi Turgutlu kasabasının Zeytincik mahallesinde oturan ve bu tarihten önce vefat eden Elhâc İbrahim inşa ettirmiştir. Adı geçen kişi câmî mürtezikaları için Zeytincik mahallesinde bir yağhane ve 100 kuruş vakfetmiştir. 1726 tarihinde Elhâc Mehmed bu vakıflara mütevellî olarak atanmıştır.¹⁹³

11-Öküz Ali Köyü Câmîi: 1731 tarihli kayıt câminin, köyün şark tarafında bulunduğunu belirtmektedir. Belirtilen tarihte câmîye Süleyman isimli birisi hatip olarak tayin edilmiştir.¹⁹⁴

12-Yayaköy Mescidi: Köydeki mescidi İbrahim Ağa isminde birisi yaptırmıştır. Köy ahâlisinin perakende olduğu ve İbrahim Ağa'nın inşa ettirdiği mescidin harabe olduğu 1701 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır. Mescitle ilgili 1703 ve 1704 tarihli iki kayıt dışında,¹⁹⁵

13-Yenice/Karaca Derbend Câmîi: Kasaba yakınında Ilıca kasabasına tabi Karaca Derbend karyesinde bulunan bu câmîyi Zeytincik mahallesinde oturan Elif isminde bir kadının babası olan Elhâc Seferoğlu Elhâc İbrahim yaptırmıştır.¹⁹⁶ 1723 tarihinden sonraki kayıtlarda Câminin Ilıca-i Saruhan kazasının Yeni/Yenice Derbend köyünde olduğu belirtilmiştir. Câminin tevliyyetinin 1738

¹⁸⁸VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 13.

¹⁸⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1191, s. 162.

¹⁹⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 48.

¹⁹¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 13.

¹⁹² Bu câminin adının yazımında sırasıyla mim, re, kef, lam, ye harfleri bulunmaktadır.

¹⁹³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1128, s. 124.

¹⁹⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 46.

¹⁹⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63, 65; 1157, s. 4.

¹⁹⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 16; 1145, s. 34.

tarihinde bâninin kızı Elhâc Elif'in üzerinde olduğu görülmektedir.¹⁹⁷ Câmî vakfının nezareti Zeytincik mahallesinde bulunan Hacı Muharrem Câmî'nde Cuma günleri vaizlik yapan kişilere şart olduğundan, 1723 tarihinde bu câmide vâiz olan Ömer nezaret görevine getirilmiştir.¹⁹⁸ Câmî ile ilgili 1723-1815 yılları arasında dokuz kayıt bulunmakta olup bunlar câmî vakfına mütevellî, nâzır ve hatip atamaları ile ilgilidir.¹⁹⁹

14-Zemleme²⁰⁰ Köyü Câmîi: Köydeki câmîye ait 1704 tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt hatip Halil'in görevinin tevdîfine dairdir.²⁰¹

D-Kasaba ve Çevresindeki Bulunan Tekke ve Zâviyeler

1-Okçu Baba Zaviyesi: Azizler köyünde bulunan bu zâviyeye dair 1698 ve 1699 tarihli iki kayıt bulunmaktadır. 1698 yılında zaviyenin boş olan tevliyetine bir akçe ile zâviyedâr Abdullah atanmıştır.²⁰²

2-Kuyu Zâviyesi: Zaviyenin nerede olduğu belirtilmemiş olup 1704 tarihinde bir akçe ile Nurullah isimli birisi zaviyedarlığına getirilmiştir.²⁰³

3-Kutlu Beğ Zâviyesi: Ilıca-i Saruhan kazasına tabi Urganlı köyünde bulunmaktadır. Zâviyedârlık görevi evladiyet ve meşrutiyet üzere nesilden nesile intikâl etmektedir. Zâviyede 1719'da Ali, 1759'da Mehmed ve 1821'de Seyyid Elhâc İshak bin Mehmed isimli kişiler zâvidârlık yapmakta idiler.²⁰⁴

4-Hâkî? Baba Zaviyesi: Zaviye ile ilgili 1743 ve 1755 tarihli iki kayıt mevcut olup zaviyenin Turgutlu kasabasında bulunduğu belirtilmekte ancak nerede olduğu zikredilmemektedir. 1743'te zâviyedâr Şeyh Mehmed'in vefatı ile yerine Seyyid Hüseyin getirilmiştir. 1755 tarihli kayıta ise zâviyedâr Şeyh Mehmed vefat etmiş, oğulları Mehmed ve Ahmed cihete rağbet etmemişler ve kendi rızalarıyla görevi Şeyh Mehmed'e ferâğ etmişlerdir.²⁰⁵

5-Saruhanoğlu İsmail Zâviyesi: Zaviye ile ilgili kayıtlarda zaviyenin Turgutlu kasabasında bulunduğu adının *Saruhanoğlu İsmail Çelebi*

¹⁹⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1145, s. 34.

¹⁹⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1119, s. 198.

¹⁹⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 16; 1145, s. 34; 1119, s. 198; 1148, s. 46; 560, s. 6; 569, s. 15; 1156, s. 27.

²⁰⁰ Bu köyün adının yazımında sırasıyla ze, mim, lam, mim ve güzel he harfleri bulunmaktadır.

²⁰¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

²⁰² VGMA, Hurûfât Defteri, No:1153, s. 63; 1140, s. 332.

²⁰³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

²⁰⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 13; 1135, s. 38; 569, s. 17.

²⁰⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1148, s. 45; 1135, s. 31.

bin Fevzi Oğlu İsmail zâviyesi görölmektedir. Zâviye ile ilgili kayıtlar 1777-1821 tarihleri arasını kapsamakta olup bunların sayısı altıdır.²⁰⁶ Zâviyedârlik evlada meşruta olduğundan zâviyedârlik gelirlerine bazen pek çok kişi müştereken sahip olmaktadır. Mesela 1818 yılında zâviyedâr Osman'ın vefatı ile bu cihet oğulları Halil, Ahmed, Mehmed Arif ve kızı Asiye'ye intikâl etmiştir.²⁰⁷ Çağlar, kabrinin Hacı Zeynel Câmii avlusunda ve türbe içinde olmadığını belirtmektedir.²⁰⁸

6-Gelen Baba Tekkesi Zâviyesi: 1768 tarihli kayıтта zaviyenin Turgutlu kasabasında bulunduğu ve Gelen Baba Tekkesi Zâviyesi şeklinde isimlendirildiği görölmektedir. Belirtilen tarihte zâviyedâr Seyyid Şeyh Hüseyin'in vefatı ile bu görev Derviş Ahmed isimli birisine verilmiştir.²⁰⁹

7-Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi: Zeytincik mahallesinde bulunan bu tekkenin Halveti tarikatına ait olduğú, yukarıda Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi Câmii'ne dair verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Hurûfât kayıtlarında tekkeye şeyh atamasına dair bir kayda rastlanmamıştır.

E-Kasaba ve Çevresindeki Su Yapıları

1-Suyolu ve Mecrası

a-Kasaba İçindeki çeşmelerin Suyolu: Osmanlı Devleti'nde çeşme, sebilhâne, kuyu ve maslak gibi yapılarının büyük kısmının vakıflar eli ile yapıldığı bilinmektedir. Bu su yapılarına suyun ulaşmasını sağlayan suyollarının yapımı, tamir ve bakımı vakıflar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Turgutlu ile ilgili hurûfât kayıtlarında kazada cereyan eden suların suyollarının tamir ve bakımı için para vakf olunmuştur. Kayıtlardaki ifadelerden bu suyolunun kaza içerisindeki birçok çeşmeye su temin ettiği anlaşılmaktadır. Bu iş için kurulan para vakfına yapılan mütevellî, nâzır ve kâtip atamaları ile ilgili 12 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların en erken tarihli olanı 1703 en geç tarihli olanı 1808'dir.

b-Hacı Mustafa Câmii Suyolu: Zeytincik mahallesinde bulunan Hacı Mustafa Câmii suyolu vakfının mütevellîsi Abdullah'ın görevi 1696 yılında tecdîd edilmiştir.²¹⁰

c-Kösezâde Mustafa Ağa Su Mecrası: 1736 tarihli kayıтта su mecrası vakfının mütevellîsi Molla Halife demekle bilinen Mehmed

²⁰⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 8; 562, s. 16; 569, s. 16, 17.

²⁰⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 569, s. 16.

²⁰⁸ Çağlar, s. 95

²⁰⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1146, s. 15.

²¹⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1140, s. 330.

başka bir yerde oturması sebebiyle vakıf malını heba etmiş ve kötüye kullanmıştır. Adı geçen kişi bu sebeplerden dolayı görevinden alınmış ve yerine Hüseyin isimli birisi getirilmiştir.²¹¹

2-Çeşmeler

a-Yenice Mahallesi Seyyid Nurullah ve Kavlı Abdullah Çeşmesi: 1703 tarihinde bu mahalledeki çeşmenin mütevellisi Seyyid Mehmed vefat etmiş ve yerine beş akçe ile Abdullah tayin edilmiştir.²¹²

b-Hacı Hasan Çeşmeleri: Kayıtlarda çeşmenin nerede olduğu belirtilmemiştir. 1704 tarihinde adı geçen kişiye ait çeşmelere ve değirmene Seyyid Mehmed müteveli tayin edilmiştir.²¹³ Çeşmelere 1697 ve 1707 tarihinde müteveli tayin edilmiştir.²¹⁴

c-Dereköy Câmii Abdülkerim Çeşmesi: 1724 tarihli kayda göre çeşmenin Dereköy Câmii yakınında bulunduğu, çeşmeye üç dükkân vakfedildiği, bu dükkânlara Hacı Mehmed'in müteveli tayin edildiği görülmektedir.²¹⁵

3-Kuyular

a-Baltacı Mahmûd Ağa Kuyusu: Baltacı Mahmud Ağa'nın yaptırdığı bu su kuyusu ile kasabaya akmakta olan birçok çeşmenin mütevelliliğini yapmakta olan Seyyid Hacı Mehmed bin Yunus 1829 tarihinde görevini Seyyid Hacı Hüseyin bin Hasan'a ferağ etmiştir.²¹⁶

b-Şekerci Mehmed Ağa Kuyusu: Kuyu Çömlekçi mahallesinde bulunan Zâti Ağa Câmii hariminde bulunmaktadır. 1725 tarihinde kuyu vakfının mütevelliliğine Mehmed isimli birisi getirilmiştir.²¹⁷ 1801 tarihli başka bir kayıta bir bakkal ve kahvehane'nin bu kuyuya vakfedildiği belirtilmektedir.²¹⁸

4-Karlık Vakfı: Bu karlık Menteş Baba mahallesinde bulunan Limoncu Câmii yakınında bulunmaktadır. 1755 tarihinde Abdurrahman isimli birisi bu karlık vakfının hem tevliyetini hem de nezâretini yerine getirmektedir.²¹⁹

F-Kasaba Merkezi ve Çevresindeki Eğitim Kurumları

1-Medreseler

²¹¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 52, 53.

²¹² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

²¹³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

²¹⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1140, s. 332; 1157, s. 8

²¹⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 16; 1119, s. 198.

²¹⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 559, s. 8.

²¹⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1119, s. 199.

²¹⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 562, s. 17.

²¹⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 32.

a-Hacı Mustafa Ağa Medresesi: Medreseye ait hücreleri İbrahimce Ağa Câmii'nde hatip olan Mustafa Efendi bina eylemiştir. Mustafa Efendi gelirinden bir kısmını câmiye, bir kısmını da hücrelerde dersiâmlık yapacak kişiye verilmesi şartıyla para vakfetmiştir. Osmanzâde isimli kişi sekiz seneden beri medrese hücrelerinde dersiâmlık yaptığından kendisine 1765 senesinde müceddeden berat verilmiştir.²²⁰

b-Hacı Osman Medresesi: Medreseye ait hücreler Çömlekçi mahallesinde Hacı Hüseyin Câmii avlusunda bulunmaktadır. 1767 yılında Hüseyin isimli birisi medreseye müderris olarak tayin edilmiştir.²²¹

c-Halil Ağazâde Hacı Mehmed Ağa Zevcesi Zeynep Hanım Medresesi: Medrese Zeytincik mahallesinde bulunmaktadır. Medrese içerisinde bir de şadırvan bulunmaktadır. Medrese ile ilgili 1769-1791 tarihleri arasındaki altı kayıt bulunmakta olup bunlar müderris ve müteveli atamaları ile ilgilidir.²²²

d-Hânımzâde Câmî Avlusunda Bina Olunan Medrese: Medreseye ait odalar Çömlekçi mahallesinde bulunan Hânımzâde Câmî avlusunda bulunmaktadır. Bu medrese odalarında ders veren kişiye günlük üç akçe ödenmekteydi. Medrese ile ilgili 1732-1811 yılları arasında dokuz atama kaydı bulunmaktadır.²²³

e-İskender Câmî Yakınında Katuzoğlu Elhâc Mustafa Medresesi: Bu medrese Zeytincik mahallesi bulunan İskender Câmî yakınında Katuzoğlu demekle bilinen Hacı Mustafa tarafından kurulmuştur. Medrese ihtiyaçları için dokuz adet dükkân vakfedilmiştir. Medreseye ve vakıflarına 1735 ile 1810 yılları arasında müteveli ve müderris tayinleri yapılmıştır. Yapılan bu atamalara dair kayıtların sayısı 14'tür.²²⁴ Yapılan vakıf evlada meşruta olduğundan bu görevlere vâkıfın evlatlarından şartlara uygun olanlar getirilmiştir.

f-Kurdzâde Medresesi: Hurûfât kayıtlarında medresenin Turgutlu'nun hangi mahallesinde olduğu belirtilmemiştir. 1830 tarihinde medresenin müderrisliğini iki kişi ortaklaşa yapmakta iken

²²⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 25.

²²¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 27.

²²² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1148, s. 46; 1146, s. 16; 1151, s. 14; 1135, s. 40; 1156, s. 22; 558, s. 102.

²²³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 46, 48; 1135, s. 30, 35; 558, s. 103; 562, s. 15; 560, s. 7.

²²⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1145, s. 51, 53; 1148, s. 47; 1156, s. 22; 1151, s. 6, 9, 12; 1135, s. 16; 558, s. 102; 560, s. 6.

Seyyid Numan'ın vefatı ile sahip olduğu hisse diğer şeriki Mustafa'ya verilmiştir.²²⁵

g-Mütesellim-i Sabık Mustafa Ağa Medresesi: Medresenin kasabanın neresinde inşa edildiği hurûfât kayıtlarında belirtilmemiştir. Medresenin yukarıda zikrettiğimiz Mustafa Ağa bu medrese ve diğer vakıfları için kurduğu vakfın tevliyetini evlada meşruta kıldığından 1730 yılında evladından en büyük ve reşit olan Mehmed mütevellî tayin edilmiştir.²²⁶

h-Seyyid Mustafa Ağa Dershânesi: Dershâne Tatar Câmii avlusu içinde bulunmaktadır. Gelirinden günlük iki akçe dershâne müderrisine verilmek üzere bazı hayır sahipleri para vakfetmişlerdir.²²⁷ Seyyid Mustafa bin İbrahim 1786, Seyyid Ahmed bin Mustafa da 1814 yılında bu dershaneye müderris olarak tayin edilmişlerdir.²²⁸

ı-Ümmühân Hatun Medrese Odası/Hücre: Menteş Baba mahallesinde Limoncu Hacı Osman Câmii avlusunda bulunan bu hücre/medrese odasında talim-i Kur'ân ve talim-i hatt yapılmaktadır. 1762 yılında belirtilen görevleri yerine getirmesi için Hattat Osman'ın ataması yapılmıştır.²²⁹

i-Yenice Mahallesi Dereköy Medresesi: Medreseye ait ilk kayıtlar medresenin Dereköy Câmii (Hacı Üveys Câmii) bitişiğinde olduğunu belirtmekle birlikte kimin tarafından yapıldığı hususunda bilgi vermemektedir. Ancak 1755 tarihli bir kayıta bu medreseyi Hacı Halil isminde birinin yaptırdığını ve eğitim hizmeti veren dersiâma günlük 20 akçe verildiğini göstermektedir.²³⁰ 1728 tarihinde medresede dersiâm ve muallim-i Kur'ân olan kişinin aynı şahıs olduğu görülmektedir.²³¹ 1799 tarihli başka bir kayıta medresedeki dersiâmın 20 akçelik ücretinin kasabada bulunan dükkân icarlarından karşılandığı belirtilmektedir.²³² Medrese ile ilgili kayıtlar 1727-1799 tarihleri arasında olup bunların sayısı altıdır.²³³

²²⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 559, s. 9.

²²⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1139, s. 167.

²²⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 559, s. 9; 1155, s. 15; 569, s. 14.

²²⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1155, s. 15; 569, s. 14.

²²⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 22.

²³⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 31.

²³¹ 1139, s. 165.

²³² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 562, s. 15.

²³³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1128, s. 124; 1139, s. 165; 1148, s. 47; 1135, s. 31; 562, s. 15.

2-Muallimhaneler

a-Abdünnebî Muallimhânesi: Muallimhâne Menteş Baba mahallesinde Abdünnebî Mescidi avlusu içinde bulunmaktadır. 1722 senesinde Mehmed isimli birisi mektebe muallim olarak atanmıştır.²³⁴

b-Ali Ağa Muallimhânesi: Bu muallimhâne Zeytincik mahallesindeki Ali Ağa mescidi yakınında bulunmakta idi. 1768 yılında Hâfız Mustafa günlük iki akçe ücretle muallim tayin edilmiştir.²³⁵

c-Hacı İbrahim Muallimhânesi: Yenice mahallesinde bulunan bu muallimhâneye 1711 yılında bir akçe ile Osman isimli birisi muallim olarak tayin edilmiştir.²³⁶

d-Hacı Mehmed Ağa Muallimhânesi: Kasabanın Orta mahallesinde bulunan bu muallimhâneye Seyyid Hacı Ahmed günlük bir akçe ücretle 1755 senesinde muallim olarak atanmıştır.²³⁷

e-Karaosmanzâde Mütessellim Hacı Mehmed Ağa Muallimhânesi: Muallimhâne Zeytincik mahallesinde Hacı Osman Mescidi avlusu içinde bulunmaktadır. Muallimi bulunmayan bu muallimhâneye 1808 yılında Hâfız Hasan hasbî muallim olarak tayin edilmiştir.²³⁸

f-Şekerci Mehmed Ağa Muallimhânesi: Çömlekçi mahallesinde bulunan bu mektebe 1729, 1799 ve 1811 tarihlerinde muallim atamaları yapılmıştır.²³⁹

g-Yenice Mahallesi Hacı Bekir/Ebubekir Mektebi/ Muallimhanesi: Kayıtlarda mektebin adı bazen Hacı Bekir, bazen de Elhâc Ebubekir olarak zikredilmektedir. 1703, 1765 ve 1808 tarihli kayıtlarda mektepte ders ve Kur'an talimi yapan muallime Lonca dükkânları kiralardan günlük dokuz akçe ücret ödendiği belirtilmektedir.²⁴⁰ Mektebe dair kayıtların ilki 1696 sonuncusu 1808 tarihli olup bunların sayısı yedidir.²⁴¹

²³⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 15.

²³⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 28.

²³⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No:1157, s. 8.

²³⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 32.

²³⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 560, s. 4.

²³⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1139, s. 166; 560, s. 7; 558, s. 102.

²⁴⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64; 1156, s. 25; 561, s. 18.

²⁴¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64; 1140, s. 330; 1156, s. 25; 1151, s. 13; 561, s. 18.

3-Mektepler

a-Hacı Halil Mektebi: Mektep Çömlekçi mahallesinde Zâtî Ağa Câmii yakınında bulunmaktadır. Günlük bir akçe ücretle Hâfız Hasan 1770 yılında muallim olarak atanmıştır.²⁴²

b-Hasan Ağa Mektebi: Turgutlu'nun Orta mahallesinde bulunan bu mektepte muallim olan Veliyüddin'e dışarıdan müdahale edilmiş ise de vaki olan itiraz üzerine 1723 tarihinde görev kendisine iade edilmiştir.²⁴³

c-İsmîzâde Mektebi: Menteş Baba mahallesindeki Hacı Sefer Mescidi bitişiğinde bulunan mektepte muallim olan İbrahim'in elinde beratı olmadığından kendisine 1766 yılında berat verilmiştir.²⁴⁴

d-Ramazan Beşe Mektebi: Çömlekçi mahallesinde bulunan bu mektebe 1715 yılında iki akçe ücretle Ömer isimli birisi muallim olarak tayin edilmiştir.²⁴⁵

e-Seyyidzâde Mektebi: Mektep Zeytincik mahallesinde bulunmaktadır. Mektebin muallimi olmadığından hasbî olarak Helvacızâde Ali 1776 yılında muallim olarak tayin edilmiştir.²⁴⁶

f-Ümmügülsüm Hatun Mektebi: 1756 tarihli kayda göre mektep Câmi-i Atîk'te bulunmaktadır. Aynı tarihte beratsız olarak görev yapan Hâfız Halil'e berat verilmiştir.²⁴⁷

g-Karlızâde Şeyh Seyyid Süleyman Efendi Mektebi: Bu mektebin adı geçen kişi tarafından Ilıca kazasına bağlı Carık? köyünde zikri geçen kişi tarafından bina edildiği 1764 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır.²⁴⁸

h-Çobansa Köyü Mektebi: Köydeki bu mektebi Kulak Mahmûd isminde biri yaptırmıştır. Adı geçen kişinin köyde bir de mescidi bulunmaktadır. 1697 tarihli iki kayıтта mektebe nâzır ve muallim tayini yapılmıştır.²⁴⁹

G-Turgutlu Çarşısındaki Ticari Yapılar ve Görevlileri

Hurûfât kayıtlarındaki bazı bilgiler kasaba kazasında bulunan bazı ticari yapılar hakkında bilgi vermektedir. Bu yapılardan en önemlisi Hacı Ebubekir'in yaptırdığı Lonca-i Dakîk ve Lonca-i

²⁴² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1146, s. 16.

²⁴³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 15.

²⁴⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 27.

²⁴⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1157, s. 11.

²⁴⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 6.

²⁴⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 32.

²⁴⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1156, s. 24.

²⁴⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1140, s. 332.

İplik'tir. Defterlerde vakıf olduğu belirtilen bu loncaların idaresinden sorumlu müteveli ve nâzırların atamaları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlar 1696 ile 1809 yılları arasını kapsamakta olup sayısı dedidir.²⁵⁰ 1696 yılında Hacı Bekir vakfı olan bu loncalara Ahmed isimli kişi iki akçe ile nâzır tayin edilmiştir. 1717 yılında ise Ahmed, nezâretlik görevini Mehmed isimli birisine ferağ etmiştir.²⁵¹ 1703 senesinde lonca dükkânlarına beş akçe ile mütevellilik yapan Abdullah'ın ücretine üç akçe daha ilave edilerek günlük ücreti sekiz akçeye yükseltilmiştir.²⁵² 1801 tarihli kayıтта Kasaba sükûndaki Penbe Loncası ve Rişte-i Penbe Loncası ile Lonca-i Dakîk'in kazanın vakıflarından olduğu, beratla mütevellisi olan Abdurrahman Efendi'nin hizmet etmediği, loncaların haraba yüz tuttuğu ve ahalinin itibar etmemesi sebebiyle boş kaldığı hususu ahali tarafından naibe haber verilmiştir. Bu durum üzerine vakfın tevliyetinin kaza subaşısına verilmesi hususu nâib tarafından arz edilmiştir. Yapılan derkenarda tevliyet görevinin 1765 senesinde Seyyid Halil mahlulünden Abdurrahim'e verildiği haber verilmiştir.²⁵³ Loncalara müteveli tayin edilen kaza subaşısı da kendinden önceki müteveli gibi hizmet etmediğinden loncalar yıkılmaya yüz tutmuş, kimse rağbet etmediğinden boş kalmaya başlamıştır. Kasaba ahali bu durumu da kadıya bildirmiş ve kadı da ahalinin tercih ettiği ve güvendiği Veliyüddin'in Subaşının yerine vakıf mütevellisi tayin edilmesi için arzda bulunmuş ve bu arz uygun bulunarak gerekli atama yapılmıştır.²⁵⁴

Hurûfât defterlerinde bu loncalar dışında kasaba çarşısında bulunan dini ve ticari yapılar hakkında da bilgi verilmektedir. Bu kayıtlardan, 1755 tarihinde Turgutlu Sûku'nda Sarı Hacı Mehmed Mescidi'nin,²⁵⁵ 1783-1808 yılları arasında Zeytincik mahallesinde bulunan Çorbacı Hanı'nda Halil Efendi Mescidi'nin,²⁵⁶ 1808-1830 yılları arasında Câmii Cedîd mahallesinde Köseoğlu Mustafa Ağa Hanı içinde muhtemelen hanı yaptıran kişiye ait bir mescidin²⁵⁷ ve yine 1830'da Turgutlu'da Kestane Pazarı'nda Kasap Hasanoğlu İbrahim Mescidi'nin²⁵⁸ bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hurûfât kayıtlarında kasabada faaliyet gösteren esnafların şeyhine ve duacısına dair de bazı kayıtlar mevcuttur. Kasabada

²⁵⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64; 1140, s. 330; 1157, s. 12, 14, 562, s. 17; 1156, s. 24; 560, s. 5.

²⁵¹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1140, s. 330; 1157, s. 12.

²⁵² VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 64.

²⁵³ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 562, s. 16.

²⁵⁴ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 560, s. 5.

²⁵⁵ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1135, s. 30.

²⁵⁶ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1151, s. 14; 561, s. 18.

²⁵⁷ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 561, s. 17; 560, s. 4, 8; 569, s. 13.

²⁵⁸ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 559, s. 9.

faaliyet gösteren sanat sahipleri diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi bir şeyhe bağlı idi ve bir esnaf şeyhleri vardı. Kasaba'da faaliyet gösteren ehl-i sanayi üzerine 1742 yılında vefat eden İbrahim'in yerine Hacı Yunus, onun vefatı ile 1761 yılında Hacı Yusuf, Elhâc Yusuf bin Ahmed Halilağazâde vefatı ile de 1801 yılında Hacı Mehmed, onun da vefatı ile Seyyid Mustafa *Esnaf Şeyhi* (şeyh-i sebaa) olarak tayin edilmiştir.²⁵⁹ Esnafların şeyhleri dışında bir de duacıları bulunmakta idi. 1704 tarihli hurûfât kaydında Turgutlu ehl-i hireflerinin *duâgûsu* olan Mustafa'nın vefatı ile yerine İbrâhim isimli birisi bu göreve getirilmiştir.²⁶⁰

Sonuç

Çalışmamıza kaynaklık eden hurûfât defterlerindeki kayıtlar (1691-1835) Turgutlu'da vakıf olarak kurulan eserlerde görev yapan kişilerin atamaları ile ilgili bilgiler vermektedir. Yukarıda tematik olarak verdiğimiz bilgileri dikkate alarak Turgutlu kasabasına ait hurûfât kayıtlarındaki bilgileri şekilde değerlendirmek mümkündür: Kayıtlara göre, Turgutlu bu dönemde Manisa'ya bağlı bir nahiye ve Kasabası olarak zikredilmiştir. 1691-1835 tarihleri arasında Turgutlu nahiyesinin Câmi-i Atık, Câmi-i Cedîd, Çömlekçi, Menteş Baba, Orta, Sinancık, Yenice ve Zeytincik isimlerini taşıyan sekiz mahallesi bulunmaktadır. Günümüzde 19 mahallesi bulunan Turgutlu'da bu zikrettiğimiz isimleri taşıyan bir mahalle adı bulunmamaktadır.²⁶¹ Hurûfât defterlerinde zikri geçen bazı camilerin halen ayakta olması günümüzde yeni ad verilmiş mahallelerin eski adlarını tespit etmemize imkân vermektedir. İncelediğimiz dönemde hurûfât defterlerinde Turgutlu'ya bağlı Ahmedli, Aladılar (Alahıdır), Akçapınar, Balcı, Çobansa (Çobanisa), Gökkaya, Karabudak, Konarı, Köseler, Merekli?, Öküz Ali, Yayaköy, Yenice Derbend ve Zemleme? adlarını taşıyan 14 köyün adı zikredilmiştir. Bu köylerin 11'inde câmi, ikisinde mescit, birinde de mescitten câmiye dönmüş bir ibadethane bulunmaktadır.

Turgutlu Kasabası'nda bulunan sekiz mahallede 11 câmi, ilk zamanlarda mescit olarak zikredilmekle birlikte sonradan minber ilavesi ile câmiye dönüştürülen 9 câmi ile birlikte toplam 20 cami ve 32 mescit bulunmaktadır. Bunların toplam sayısı 52 olup bunların %61'i mescit geri kalanı da câmidir. Bazı mescitlerin minber

²⁵⁹ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1142, s. 102.

²⁶⁰ VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 63.

²⁶¹ Günümüzde Turgutlu'da, Acarlar, Albayrak, Altay, Atatürk, Bozkurt, Cumhuriyet, İstasyon, Kurtuluş, Özyurt, Şehitler, Selvitepe, Subaşı, Turan, Turgutlar, Yedi Eylül, Yeni Yiğitler, Yıldırım ve Yılmazlar olmak üzere 19 mahallesi bulunmaktadır.

www.yerelnet.org.tr/belediyeler/belediye_mahalleler.php?belediyeid=126722
(15.08.2016).

konulmasıyla câmiye dönüştürüldüğü hurûfât kayıtlarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Mescitlerin câmiye dönüştürülme gerekçeleri genellikle cemaatinin çokluğu gösterilmiştir. Bu durum kasaba nüfusunun aynı zamanda arttığını da göstermektedir. Câmi ve mescitlerin mahallelere dağılımına bakıldığında Zeytincik mahallesinde altı câmi ve yedi mescit; Menteş Baba'da üç câmi, altı mescit; Yenicede iki câmi, yedi mescit, Çömlekçi'de üç câmi, dört mescit; Câmi-i Cedit'te iki câmi, beş mescit; Câmi-i Atık'te bir câmi, iki mescit; Orta mahallede mescit iken sonradan camiye dönüşen bir câmi; Sinancık'ta ise iki mescit bulunmakta olup bunlardan biri sonradan câmiye dönüştürülmüştür. Yine Yenice mahallesinde iki câmi, yedi mescit ve Zeytincik mahallesinde üç câmi, yedi mescit ve üçte mescit iken sonradan cami olan ibadethane bulunmaktadır. Bu câmi ve mescitlere imâm-ı evvel, imâm-ı sâni, müezzin-i evvel, müezzin-i sâni, hatip, kayyım-ı evvel, Kayyım-ı sâni, ferrâş, şeyh ve vâiz, Cuma vâizi, nâsih, şeyhülkurrâ, minare kandilcisi, hatimhân, mevlidhân, cüzhân, aşırhân, tâli-i hatim, devirhân, minare Çerağdarı, muhammediyehân, müteveli, kaymakam-ı müteveli, nâzır, câbi ve kâtip gibi görevliler için atamalar yapılmıştır. Vakıf görevlilerinin atamalarının ferağ sebebiyle mi, müceddeden mi, yoksa görevden alınma nedeniyle yapıldığı kayıtlarda belirtilmiştir. Bazı görevlilerin hizmetlerini yerine getirmediikleri, başka bir şehirde yaşadıkları, hizmetlerinde devam üzere olmadıkları, bazen de cemaatin nefretini celp ettikleri gerekçesi ile vazifelerinden alındığı olmuştur. Bazı görevlilere beratlarını kaybettikleri için yeniden, bazılarına da önceden beratsız olmaları sebebiyle beratlar verilmiştir. Görevler genelde vakıf şartlarına göre verilmekte ise de genelde babadan oğula geçtiği görülmektedir. Ancak bazen oğulun babanın görevine itibar etmediği de olmaktadır. XIX. yüzyıl başlarından itibaren görevlere imtihan yapılmak suretiyle atama yapıldığı kayıtlardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Câmilerin bazısında fazla sayıda görevli bulunmaktaydı. Bu yüzden buralara hayli fazla sayıda atama yapılmıştır. Mesela Dereköy/Hacı Veys Câmi'ne 66, İskender Yeniçeri Câmi'ne 63, Hacı İbrahim ve Zâti Ağa Câmi'ne 57'şer ve Hacı Osman Câmi'ne 54 kez görevli ataması yapılmıştır. Diğer cami ve mescitlerle ilgili atama kayıtları bunlardan az olup en az atamalar mescitlerde görülmektedir. İncelediğimiz dönemde Turgutlu'da mescit ve câmi olarak 52 ibadethâne mevcut iken günümüzde bu sayı 39'dur.²⁶² Hurûfât defterlerinde zikri geçen Alankuyu Câmi, Dereköy

²⁶² Bu câmiler şunlardır. Ahmet Efendi Câmi, Aksekili Hacı Ahmed Câmi, Alankuyu Câmi, Ataullah Câmi, Demirciler Câmi, Dereköy Câmi, Erbiller Câmi, Esnaflar Câmi, Gar Câmi, Gıda Çarşısı Câmi, Göçmen Câmi, Hacı Muharrem Câmi, Hacı Ömer Câmi, Hacı Zeynel Câmi, Hal Câmi, Hallaçoğlu Câmi, Hamidiye Câmi, Hilal Câmi, Hüseyniye Câmi, İbrâhimci Câmi, İmam Hatip Câmi, İstasyon Câmi, Kervancı Câmi, Mehmet Özak Câmi, Mezarlık Câmi, Niyazi Üzmez Câmi, Pazar

Câmii, Hacı Muharrem Câmii, Tatar Câmii, Hacı Zeynel Câmii, İbrâhimce Câmii, Mustafa Ağa Câmi (Pazar Câmii), Selvili Mescit aynı adlarıyla günümüzde varlıklarını korumaktadır.

Hurûfât kayıtlarında su yapıları ile ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Kayıtlarda kasabada üç çeşme, iki kuyu, üç suyolu zikredilmekte ve bu yapıların bakımı ile ilgilenen mütevellilerin atamaları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Suyolu ile ilgili kayıtlarda suyolunun kasabadaki pek çok çeşmenin su ihtiyacını karşıladığı belirtilmektedir.

Turgutlu kasabasında eğitim hizmetlerini yerine getiren sıbyan mektepleri ve medreseler bulunmaktadır. Kasabada sekizi mektep ve yedisi muallimhâne olmak üzere 15 ilköğretim hizmeti veren eğitim kurumu bulunmaktaydı. Mekteplere dair kayıtların çoğu muallim atamaları ile ilgilidir. Kasabada on adet medrese bulunmaktaydı. Bu medreseler bazen oda bazen de hücre olarak adlandırılmıştır. Medreselere şeyhülislamın işareti ile müderris ataması yapılmıştır.

Hurûfât defterlerinde vakıf hayrat eserlerine yapılan atamalar dışında esnaf şeyhlerinin ve esnaf temsilcilerinin atamalarına dair de bilgiler verilmiştir. Turgutlu'da hizmet veren sanat ehlinin bir şeyhinin ve duacısının bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunun yanında vakıf olarak kurulan bazı ticari yapıların bulunduğu ve bunların idaresi için mütevellî tayinleri yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda Turgutlu'da lonca-i dakik, lonca-i penbe ve lonca-i rişte, Çorbacı Hanı, Koseoğlu Mustafa Ağa Hanı, Kestane Pazarı adlarında ticari yapıların ve mekânların bulunduğu ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Pamuk loncalarının bulunması o dönemde kasaba çevresinde bu ürünün ziraatının yapıldığını göstermektedir.

Kaynakça

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurûfât Defteri No: 1153; 1140; 1157; 1119; 1128; 1191; 1139; 1145; 1148; 1135; 1156; 1146; 1150; 1154; 1151; 1155; 558; 1149; 562; 561; 560; 569; 559; 1142.

ALKAN, Mustafa (2010), "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006, 4. Cilt, 1. Kısım Osmanlı Tarihi-A, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 825-842.

Câmii, Sabribey Câmii, Sanayi Câmii, Selvili Mescit Câmii, Subaşı Câmii, Şakir Bey Câmii, Şehitler Câmii, Taşlı Câmii, Tatar Câmii ve Yunus Câmii.

www.turgutlumuftuluğu.gov.tr/?SyfNmb28&pt=camilerimiz (11.08.2016).

BAYKARA, Tuncer (1990), Osmanlı Taşra Teşkilatında 18. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu), VGM Yayını, Ankara, 1990.

BAYKARA, Tuncer (2001), “Kasaba” Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul, s. 525-526

BEYAZIT, Yasemin (2013), “Hurufat Defterlerinin Şehir tarihi Araştırmalarındaki Yeri” History Studies, C. 5, S. 1, Ocak 2013, s. 39-63.

BİLGİ, Nejdet (1999), “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında Saruhan Sancağı’nda Nüfus” Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir, s. 249-290.

ÇAĞLAR, İlker M. (2014), Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Turgutlu (1839-1908), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı, Manisa, (Basılmamış Doktora Tezi).

EMECEN, Feridun M. (1989), XVI. Asırda Manisa Kasası, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

EMECEN, Feridun M. (1997), “Bir Osmanlı Kasabasının Kuruluşu ve Yükselişi Turgutlu (1500-1700)”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bidiriler), Haz. Nâmık Açıkgöz, Turgutlu 4-5 Eylül 1996, Turgutlu, 1997, s. 55-60.

EVLİYA, Çelebi (2011), Seyahatnâmesi 2 Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Çağlı-Robert Dankof, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

GÖKMEN, Ertan (2011), “Turgutlu Hüseyin Ağa Kütüphanesi”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 1, Mart 2011, s. 79-86.

KATİB, Çelebi (2009), Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi, Tıpkıbasım Cilt II, Haz. Fikret Sarıcaoğlu, TTK, Ankara, 2009.

ÖZBARAN, Salih (2013), Küllerinden Doğan “Kasaba” Turgutlu, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.

ŞEKER, Mehmet (1997), “Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Turgutlu ve Sosyal Hayatı” Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bidiriler), Haz. Nâmık Açıkgöz, Turgutlu 4-5 Eylül 1996, s. 60-70.

TEKİN, Saadet (2012), “Temettuat Defterlerine Göre Turgutlu’nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)”, Tarih Okulu, Ocak-Nisan, 2012, S. XII, s. 193-220.

TELCİ, Cahit (2002), “Turgutlu Voyvodası Es-Seyid Elhac İbrahim Ağa’nın 1808 Yılında Zapt Edilen Muhallefatı” Manisa Araştırmaları 2, Yay. Haz. Nejdet Bilgi-Emrehan Küey, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa, s. 43-77.

www.yerelnet.org.tr/belediyeler/belediye_mahalleler.php?belediye_id=126722 (15.08.2016).

*Hurûfât Kayıtlarına Göre Turgutlu Kasabasındaki
Dini-Sosyal Yapılar İle Görevlileri (1690-1835)*

www.turgutlumuftuluğu.gov.tr/?SyfNmb28&pt=camilerimiz
(11.08.2016).